

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií
Katedra ruských a východoevropských studií

Bakalářská práce

2019

Veronika Homolová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

**Z bezpečného útočistě masovým hrobem:
Vilnius 1939-1941**

Bakalářská práce

Autor práce: Veronika Homolová

Studijní program: Mezinárodní teritoriální studia

Vedoucí práce: doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Rok obhajoby: 2019

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Veronika Homolová

Bibliografický záznam

HOMOLOVÁ, Veronika. *Z bezpečného útočiska masovým hrobem: Vilnius 1939-1941*. Praha, 2019. 59 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut Mezinárodních Studii. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí bakalářské práce doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Rozsah práce: 71 159 znaků.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá proměnou města Vilnius v letech 1939-1941 se zaměřením na židovskou komunitu. První část práce odůvodňuje spojení historického hlavního města Litvy s pojmem *litevský Jeruzalém* a ilustruje rovnováhu v etnopolitické mozaice, vytvořené v průběhu staletí ve Vilnius. Zároveň se zabývá jeho proměnou v meziválečném období. Druhá část práce se zabývá vytvořením *Bezpečného útočiště* ze strany litevských institucí po připojení k Litvě. Porovnává jeho vnímání Litevci i Židy v průběhu přelomu třicátých a čtyřicátých let, kdy se i přes snahy litevských nacionalistů a částečně i litevské vlády o politevštění stal z města cíl pro židovské uprchlíky z okupované Evropy. Pojem *Bezpečné útočiště* v očích litevských nacionalistů paradoxně potvrzuje první sovětská okupace, což vyvolá snahu o rozbití statu quo. Politickou sílu k tomuto kroku získají litevští nacionalisté až s nacistickou okupací, čímž se zabývá třetí část bakalářské práce. S příchodem německé armády se nejsilněji projevil přechod z *Bezpečného útočiště* v *Masový hrob*, kdy v průběhu šesti měsíců došlo k vyvraždění více než osmdesáti procent židovské komunity.

Annotation

The Bachelor thesis follows up on the transformation of the city Vilnius in the period between 1939-1941 with focus on the Jewish community. The thesis's first part explains the connection of the historical city of Lithuania focusing on the term *Jerusalem of Lithuania* and illustrating its ethnopolitical balance, created within the centuries in Vilnius. Furthermore, the first part focuses on the transformation in the interwar period. The second part follows up on the creation of the term *Safe Refuge* by the Lithuanian institutions after the connection to Lithuania in 1939. The differences in perception of the term by Lithuanians and Jews at the turn of the 1930's and 1940's are compared in the second part, just when the era of Jewish immigration to Vilnius from the occupied Europe occurred. Lithuanian nationalists' and partially also Lithuanian government's attempts to "lithuanise" the city are also taken in consideration. The term *Safe Refuge*, seen by the eyes of Lithuanian nationalists, was later confirmed during the first Soviet invasion. That later led to regime destabilization attempts. Political will intending the change was acquired by the nationalists only during the second (Nazi) occupation. With the German

army arrival, the gradual transformation from *Safe Refuge* to *Mass Grave* would become evident indeed. During six months over 80 per cent of the Jewish population in the city were murdered.

Klíčová slova

Litevský holokaust, Vilnius, dvojí okupace, nacionalismus, bezpečná útočiště, dočasnost

Keywords

Holocaust by Bullets, Vilnius, Double Occupation, Nationalism, Safe Refuges, Temporariness

Title/název práce

From a Safe Refuge to a Mass Grave: The Case of Vilnius 1939-1941

Obsah

Anotace	4
Annotation	4
Úvod	8
Zdůvodnění výběru práce	8
Metodologie	10
Výzkumná otázka	11
Časové vymezení práce	11
Vysvětlení pojmu <i>Bezpečné útočiště a Masový hrob</i>	11
Hodnocení literatury	13
Timothy Snyder: <i>Krvavé země, Černá zem a Commemorative Causality</i>	13
Olga Baranova: „Politics of Memory of the Holocaust in the Soviet Union“	14
Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis: „The Persecution and the Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941“	15
Alfonsas Eidintas: „Jews, Lithuanians and the Holocaust“	16
Noah Norman Shneidman: „Jerusalem of Lithuania, The rise and fall of jewish Vilnius“	17
Rimantas Stankevičius: „Whoever saves one life...“	17
Židé ve Vilniusu	19
Bezpečné útočiště	23
Vytvoření bezpečného útočiště	23
Sovětská okupace	27
Masový hrob	30
Druhá okupace v červnu 1941	30
Protisovětské povstání	32
Propaganda	33
Útěk z Vilniusu	34
První vlna masakrů na území Vilenska	35
Role Litevců a tzv. čistících jednotek	35
Každodenní realita pod druhou okupační mocností	39
Ponary	40
Zachránci Židů ve Vilniusu	43
Závěr	46
Summary	49

Použitá literatura	50
Závěrečné teze	53
Přílohy	56

Úvod

V prosinci 1939 se výměnou za umístění sovětských vojáků na území Litvy stal Vilnius hlavním městem Litevské republiky. V době, kdy sousední Polsko padlo pod nápor nacistického Německa a Sovětského svazu, zůstávala Litva spolu s ostatními pobaltskými republikami relativně klidným ostrovem v rozbouřené Evropě. V době mezi říjnem roku 1939 a červnem roku 1940 byla Litva z těchto důvodů centrem pro židovské uprchlíky z okupovaných oblastí. Ve Vilniusu nalezly *Bezpečné útočiště* tisíce osob židovského původu především z Polska a tím se ještě zvýšil nepoměr litevského a židovského obyvatelstva.

Nápor nově příchozích zastavila až sovětská okupace v červnu 1940, která stávající i nově příchozí židovské obyvatele uvedla do doposud neznámé situace. Poprvé měli Židé možnost vykonávat veřejné a vedoucí funkce – v předchozích letech vyhrazené dle území pro litevské či polské občany. Narušení starých pořádků a likvidaci vládního systému v převážně konzervativní litevské společnosti završily deportace bývalých litevských společenských a politických elit v polovině června 1940.

Příchozí německá armáda v rámci operace Barbarossa o několik dní později využila jak rozvrat, způsobený událostmi posledních měsíců, tak i touhu Litevců po návratu k meziválečným poměrům či alespoň částečné obnovení státnosti v podobě protektorátu. Za jejich pomoci zorganizovala během následujícího půl roku vyvraždění takřka osmdesát procent Židů ve Vilniusu a okolí.

Vilnius byl jak místní židovskou komunitou, tak i zahraničními činiteli považován za jedno z nejbezpečnějších a nejtolerantnějších míst v Evropě. V průběhu několika málo dní a týdnů se stal, spolu s dalšími napodruhé okupovanými zeměmi, prvním místem, kde byla zdecimována početná židovská komunita, která zde až na výjimky působila po dobu několika staletí.

Zdůvodnění výběru práce

Ač se jedná o události staré necelých osmdesát let, hrají důležitou roli i v současnosti. Na jaře 2019 se vzhledem k prezidentským volbám stalo téma holokaustu a paměti holokaustu opět aktuálním. V tomto období byla z různých stran probírána otázka

vyrovnání se s holokaustem a otázka litevské viny na zdecimování židovské komunity, projevující se konkrétně na debatách o významných osobnostech z první poloviny dvacátého století s antisemitským postojem. Debatu rozvířila otázka pohledu na oceněné litevské bojovníky proti okupačním mocnostem, kteří se zároveň podíleli na vyvražďování židovské komunity.¹

Vzhledem k izolaci, trvající několik desetiletí, nebylo na území Litvy do rozpadu SSSR objektivně probíráno téma holokaustu ve Východní Evropě. Pokud se hovořilo o vyvražďování židovských občanů, bylo použito zavádějících formulací, spíše, než na židovské oběti byl kladen důraz na zavražděné sovětské zajatce a další Sověty, kteří včas neunikli do vnitrozemí Sovětského svazu. V důkladnějším zkoumání holokaustu v Litvě také zabraňovaly složité vztahy Sovětského svazu s Izraelem, panující takřka po celé období od vzniku Izraele po osamostatnění Litvy. Dnešní litevská společnost je důkladně obeznámena se sovětskou okupací a německá tříletá okupace v kontextu a porovnání s dvěma sovětskými okupacemi upadá do pozadí. Práce chce na tento fakt poukázat.

S odstupem času a po bedlivém zpracování velkého množství zdrojů, je otázka holokaustu velice citlivá. Na jednu stranu v zahraničních publikacích často dodnes přetrvává pohled na Litevce jako na kolaboranty („žydšaudys“ = „Judenschießer“²), což je pohled, který byl například v osmdesátých letech proti Litevcům využit v rámci zabránění pokusům o emancipaci. Z druhé strany je ze strany samotných Litevců

¹ Příkladem je kauza z dubna 2019 s odstraněním pamětní desky v Litvě a otázka zbavení všech poct oslavovaného a oceňovaného válečného hrdiny Jonase Noreiky, který byl v roce 1947 popraven příslušníky KGB. Jonas Noreika má dle své vnučky Silvie Foti na svědomí konfiskaci židovského majetku v okolí Šiauliai a schválení založení ghetta, kde zemřelo více než 14 500 Židů. Tyto činy dle Foti neopravňují označovat Noreiku za válečného hrdinu – proto sepsala petici za uvedení případu Noreiky na pravou míru. O pár dní dříve strhl litevský právník a kandidát ve volbách do Evropského parlamentu Stanislovas Tomas Noreikovu pamětní desku, která visela od roku 2007 na budově Wroblewského knihovny akademie věd ve Vilniusu. Zdroj: Zack Evans, „Petition: Remove Honors for Lithuanian Nazi Collaborator“ *The Jerusalem Post* (25. dubna 2019): <https://www.jpost.com/Diaspora/Antisemitism/Petition-remove-honors-for-Lithuanian-Nazi-collaborator-587863>; Cnaan Lipshiz, „Lithuanian Lawyer Smashes Plaque Honoring Nazi Collaborator“ *The Jerusalem Post* (8. dubna 2019): <https://www.jpost.com/Diaspora/Lithuanian-lawyer-smashes-plaque-honoring-Nazi-collaborator-586127>. Pamětní desku se rozhodlo město Vilnius obnovit, jelikož se dle vedení města jedná o vandalismus a ponecháním současného stavu by byl vandalismus jako takový tolerován. Zdroj: BNS, „Smashed memorial plaque to Noreika to be restored in Vilnius“ *The Baltic Times* (18. dubna 2019): https://www.baltictimes.com/smashed_memorial_plaque_to_noreika_to_be_restored_in_vilnius/.

² Neboli osoby střílející Židy – hanlivé nazvání Litevců.

německá okupace srovnávána s dvěma sovětskými a vnímána za “méně zničující” a často upozadována.³

Na rozdíl od Německa zde od konce druhé světové války neproběhly postupné fáze vyrovnání se s holokaustem. V Litvě došlo k posunutí o několik dekád, ačkoliv již za existence Sovětského svazu existuje snaha dvojitou okupaci ve Vilniusu nezaujatě popsat a analyzovat ze strany zahraničních autorů. Autoři publikací o litevském holokaustu z období před rozpadem Sovětského svazu jsou především z řad západoevropských, amerických či izraelských historiků a přeživších litevského holokaustu, žijících mimo Sovětský svaz. Autoři čerpali především z archivů nacistické správy či z rozhovorů s pamětníky a vlastních zkušeností. K otevřené debatě a získání většího množství informací, stejně jako k zapojení samotných Litevců ale mohlo dojít až v devadesátých letech.

Litevský holokaust se v mnohém oproti středoevropskému liší ať už průběhem či následným zkoumáním. Bližšími jsou z obou hledisek okolní země, které historik Timothy Snyder definuje jako *Krvavé země*. Snyderem zkoumané oblasti jsou Vilniusu podobnější z kulturního hlediska i historickým vývojem. Přímo ve vymezeném období lze nalézt obdobné znaky v postupu okupačních mocností i chování místního obyvatelstva. Cílem práce je případová studie na téma Vilniusu v období 1939-1941, zasazená do kontextu Snyderovy teorie.

Metodologie

Práce má za úkol za využití výzkumné metody případové studie konceptualizovat teorii Snyderových *Krvavých zemí* na území Vilenska a konkrétně Vilniusu. Cílem je pohled na případ Vilniusu skrze teorii *Krvavých zemí* a ověření, do jaké míry se jedná o užitečnou koncepční pomůcku a do jaké míry je tento pohled příliš generalizující. Uvedení případu Vilniusu do konceptu *Krvavých zemí* ukazuje způsob, jaký do teorie zapadá a naopak způsob, jaký se takto nastaveným kritériím vymyká.

³ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 12f.

Výzkumná otázka

Jaké okolnosti vytvořily z Vilnius – „litevského Jeruzaléma“/bezpečného útočiště místo, kde bylo krátce po obsazení německou armádou vyvražděno téměř osmdesát procent židovské populace ještě v době, kdy byla ve střední Evropě včetně Polska většina Židů ještě naživu? Jakou roli hraje teritorium, v němž se Vilnius nachází (které Timothy Snyder nazval *Krvavými zeměmi*)?

Časové vymezení práce

Časové vymezení práce je stanoveno na období dvou let a dvou měsíců mezi říjnem 1939 a prosincem 1941. V říjnu 1939, kdy byl Vilnius připojen k Litvě a koncem roku 1941, kdy bylo na území Vilenska již vyvražděno přes osmdesát procent Židů⁴ a ti, kteří první vlnu masakrů přežili, zavřeni do ghett. Jedná se o období, v anglicky psaných publikacích nazývané „Holocaust by bullets“ – období, kdy na rozdíl od pozdějších let byli Židé vražděni jednotlivě střelnými zbraněmi. „I v poznámkách Adolfa Eichmanna je uvedeno, že většina litevských Židů byla během tzv. Akcionen zavražděna ještě před uplatněním Heydrichových metod a plánů,⁵ zahrnující stavbu plynových komor a krematorií a umožňující neosobní masovou likvidaci lidských životů, typickou pro nacisty okupovanou střední Evropu první poloviny čtyřicátých let.

Vysvětlení pojmu *Bezpečné útočiště a Masový hrob*

Bezpečné útočiště a Masový hrob jsou dva autentické, ale obecné koncepty, které jsou upřesněny na příkladu situace Židů před začátkem a během druhé světové války.

Pojem *Bezpečný přístav/Bezpečné útočiště* zmiňuje již například Stankevičius v knize *Whoever saves a life*.⁶ Pojem *Bezpečné útočiště* je sestaven na základě terminologie

⁴ Ilona Lewandowska, *Tak teraz postępują uczciwi ludzie - Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyzny ratujący Żydów/Żydus gelbėję Vilniaus krašto lenkai* (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019) 32.

⁵ Hilary Miller, „A Litany of Violence in Lithuania: Understanding the Mass Death of Litvaks during the Holocaust“, *Towson University Journal of International Affairs* 52, č. 1 (2018), s. 64.

⁶ Yehuda Bauer, *A History of the Holocaust* (New York: Franklin Watts 1982), 283. citováno z: Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002), 9.

UNHCR a české odnože Amnesty International⁷. *Bezpečným útočištěm* je místo umožňující důstojný život, kde určité skupině osob (v tomto případě Litvakům⁸ a uprchlým Židům, žijících ve Vilniusu) nehrozí nebezpečí ublížení, omezování či smrt. Nově příchozím nehrozí opětovné vydání do země, kde je ohrožena svoboda či život jedince. Podobně vystihuje situaci ve Vilniusu již ustálený pojem *litevský Jeruzalém*. Ten na rozdíl od pojmu *Bezpečné útočiště* poukazuje na příznivé podmínky pro židovské obyvatelstvo.

Vilnius lze vnímat za *Bezpečné útočiště* jednoznačně od připojení k Litvě listopadu 1939 do června 1940. Poté, co byl příchod uprchlíků z Polska zastaven, nastává tzv. přechodné období, kdy nebyla židovská komunita cíleně likvidována na základě původu. Přejít Vilnius v *Masový hrob* nastává pro židovské obyvatelstvo v červnu 1941, kdy nedlouho po vstupu německých jednotek začíná hromadné vyvražďování Litvaků a dalších Židů. Historici a pamětníci se ale v popisu přechodu *Bezpečného útočiště* v *Masový hrob* liší. Pojem *Masový hrob* vystihuje kromě počtu obětí i intenzitu vraždění, která ve Vilniusu umožnila anihilaci osmdesáti procent Židů během necelého půl roku.

Masový hrob vzniká zavražděním velkého počtu osob za relativně krátkou dobu na vymezeném prostoru. Vraždění je doprovázeno dalším násilím, zahrnující rabování, hromadné bití a zatýkání. Podle Snyderovy terminologie je zem obrazně zalita krví – stává se *Krvavou zemí*. Pojem *Masový hrob* tedy lze připodobnit k Snyderovu vnímání *Krvavé země*. U pojmu *Masový hrob* na rozdíl od pojmu *Bezpečný přístav* či *Bezpečné útočiště/litevský Jeruzalém* má v různých publikacích o případu Vilniusu rozmanité podoby, které naznačují anihilaci Židů, nicméně v odlišnějším kontextu. Ať už se jedná o „holokaust střelnými zbraněmi/ Holocaust by bullets“ či konkrétní pojmenování Vilniusu „hlavním městem zmateného holokaustu“.⁹ Rozličná pojmenování přerodu Vilniusu v *Masový hrob* v jednotlivých publikacích naznačují odlišná vnímání událostí druhé

⁷ Autor neuveden, „Základní terminologie k problematice migrace a uprchlictví,“ *Amnesty International*, <https://www.amnesty.cz/migrace/terminologie>.

⁸ Pojem Litvak označuje konzervativní skupinu litevských Židů v Litvě/Vilniusu. Pojem se uchytil v devatenáctém století. V první polovině dvacátého století byli za Litvaky označováni obecně litevští/vilniuští Židé.

⁹ Historik a judeista dr. Dovid Kratz: „Vilnius as a capital of Holocaust obfuscation“. Zdroj: *Lisa Ruft!* Rozhovor s právním zástupcem Dovidem Katzem (zveřejněno 3. prosince 2014), https://www.youtube.com/watch?v=c3o_rp_ogd8.

poloviny roku 1941. Právě rozdíly užití terminologie nepřímo vyjadřují názor badatelů a historiků.

Hodnocení literatury

Pro svou práci jsem se, vzhledem k velkému množství dostupné literatury, získané především z knihovny Vilniuské univerzity, rozhodla použít výhradně novější zdroje, vydané až na výjimky po roce 1998, tedy v době větší diverzity zdrojů a otevřenému dialogu mezi litevskými a zahraničními historiky a zároveň s rostoucím zájmem o výpovědi zachráněných Židů a oceňování zachránců.¹⁰ Mezi starší publikace patří knihy, napsané přeživšími Vilniuského holokaustu, vydané především v druhé polovině dvacátého století v Západní Evropě, Spojených státech či Izraeli. V sekundárních zdrojích jsou často zapracovány i starší publikace či přímo výpovědi očitých svědků. Zároveň je v bakalářské práci vzhledem k možnosti čerpání informací přímo z vilniuské univerzitní knihovny snaha použít co nejširší spektrum zdrojů, které nebyly doposud zpracovány v bakalářských a diplomových pracích na půdě Institutu mezinárodních studií.

Timothy Snyder: Krvavé země, Černá zem a Commemorative Causality

Timothy Snyder je profesorem na Yaleově univerzitě se zaměřením na moderní historii střední a východní Evropy, a především na holokaust v této oblasti. Zabývá se masakry etnických a náboženských skupin. Největší důraz je kladen na genocidu Židů. Na rozdíl od většiny autorů se nezaměřuje pouze na jednotlivé případy v hranicích států a zároveň upouští od tzv. „koloniálního pohledu“ na danou problematiku, častého u starších publikací „západních“ historiků. Využívá hojně poznatků lokálních historiků a primárních zdrojů vzhledem ke znalosti několika východoevropských jazyků.

¹⁰ Které až na výjimky propuklo v druhé polovině devadesátých let. Příkladem je udělování ocenění „The Cross for Saving People under Threat of Death“, kterého se v Litvě dočkali zachránci v největším počtu na přelomu milénia, tedy v období téměř šedesát let po vykonání oceňovaných činů. Zdroj: People Awarded the Cross for Saving People under Threat of Death z knihy: Dalia Kuodytė a Rimantas Stankevičius, *Whoever saves one life... The efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2002).

Knihy Timothyho Snydera „*Krvavé země*“ je pro případovou studii stěžejní publikací, která případ Vilnius uvádí do širšího kontextu masakrů ve Snyderem zkoumaném regionu – „*Krvavých zemí*“. Situaci přímo ve Vilniusu se Snyder zabývá pouze na několika stranách, často ji uvádí v porovnání s ostatními oblastmi pouze v případě, kdy se oblast vymyká ostatním případům či naopak potvrzuje určité výroky. Samotným vývojem ve Vilniusu a širší analýzou se autor nezabývá. Publikace tak slouží spolu s mapami v Atlasu holokaustu¹¹ v příloze především k zodpovězení otázky, zda je Vilnius typickým příkladem „*Krvavých zemí*“ a pro zkoumání litevského holokaustu je vhodnější teritoriální zařazení právě do Snyderem zkoumaného území, než z perspektivy střední a středovýchodní Evropy, která litevský holokaust v kontextu středoevropského považuje z časového hlediska za anomálii.

Další publikace Timothyho Snydera *Černá země* se na rozdíl od knihy *Krvavé země* více zabývá samotným vývojem ve Vilniusu v období především dvou okupací a změny poměrů ve městě a okolí (opět v porovnání s ostatními regiony ve zkoumaném teritoriu). V článku *Commemorative Causality* jsou shrnuty závěry z obou Snyderových publikací a Snyder zde opět analyzuje dvakrát okupované země a za hlavní příčinu masakrů v druhé polovině roku 1941 považuje právě vykořenění a zdecimování původního systému.

Olga Baranova: „*Politics of Memory of the Holocaust in the Soviet Union*“

Analýzou poválečné sovětské historiografie se zabývá doktorka Olga Baranova (v současnosti působící na Gonzaga University ve Florencii), v knize „*Politics of memory of the Holocaust in the Soviet Union*“. Publikace je klíčová vzhledem k zaměření na sovětský vliv a pohled na Vilnius ve zkoumaném období. Zároveň osvětluje okolnosti do roku 1991, které neumožňovaly hlubší vyrovnání se s událostmi v průběhu druhé světové války. Poukazuje na rozdíly sovětské historiografie a přístupu v „západním světě“ v průběhu druhé poloviny dvacátého století. Osvětluje i vliv sovětské propagandy na paměť holokaustu v bývalých sovětských republikách. Kniha Dr. Baranové tedy není

¹¹ Martin Gilbert, *The Routledge Atlas of the Holocaust* (Londýn: Routledge, 1995).

klíčová pro samotnou práci, ale především pro výběr literatury a odůvodnění nevhodnosti publikací o litevském holokaustu vydaných v Sovětském svazu.¹²

Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis: „The Persecution and the Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941”¹³

Německý historik Christoph Dieckmann se zabývá židovskou historií a stereotypy ve východní Evropě. Zaměřuje se na holokaust v Litvě a německou okupační politiku na tomto území. Dieckmannovy publikace nabízejí širokou analýzu událostí, včetně příčin¹⁴ a důsledků. Pro bakalářskou práci je přínosné především využití primárních zdrojů a jejich porovnání s litevskými a zahraničními autory sekundárních zdrojů. Nejrozsáhlejším použitým zdrojem je kniha, napsaná ve spolupráci s litevským historikem Sauliusem Sužiedėlisem: „The Persecution and the Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941“. Na příkladu Litvy vyzdvihuje především sílu stereotypů a propagandy. Zároveň se přísně drží faktů a vyhýbá se spekulacím, obviňování či generalizacím. Z faktografického hlediska se jedná o nejpřesnější publikaci a z tohoto pohledu pro bakalářskou práci, konkrétně část zabývající se proměnou Vilniusu v *Masový hrob*, nejvíce přínosnou.

Od Christopa Dieckmanna byly využity i další zdroje, včetně přednášky na YIVO Institutu z ledna roku 2019. Zde, na rozdíl od jiných zdrojů, považuje za jednu z hlavních příčin

¹² V publikacích dle Baranové hraje roli nejprve stalinský antisemitismus, který zapříčiní zákaz vydávání publikací od Ilji Erenburga a Vasilije Grossmana („Black book of soviet Jewry“, zakázána v roce 1948) a následná ignorace tragédie židovské komunity ze strany sovětských historiků. Holocaust, a především židovské oběti byly v sovětských knihách buď úplně zamlčovány, nebo zobečňovány, zkreslovány a celkově upraveny, aby zapadaly do sovětského ideologického narativu, zaměřeného především na sovětské bojovníky a protinacistický odpor. Olga Baranova, „Politics of Memory of the Holocaust in the Soviet Union“, IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, č. XXXIV, (2015), 7.

¹³ Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis* (Vilnius : Margi raštai, 2006).

¹⁴ Příkladem je argument o tradiční, pravicově směřující meziválečné litevské společnosti a chybějící levicové protiváze, která spolu s rokem bolševické vlády zapříčinila umožnění takřka úplné anihilace litevských Židů ve velmi krátkém čase. (Christoph Dieckmann, „Beyond Simple Myths: History and Memory of the Shoah in Eastern Europe“ (příspěvek přednesený v rámci Winter Program Keynote Lecture, YIVO Institute for Jewish Research, New York, USA, 9. ledna 2019). Tím se liší od ostatních historiků, provádějících analýzu příčin událostí z roku 1941 ve Vilniusu a ostatních částech Litvy, kteří kladou důraz na roli dvojí okupace a pocit „spravedlivé odplaty“. Timothy Snyder například hovoří o využití šance na „hromadnou amnestii“ ze strany německé správy, kdy měla být vyvražděním Židů „odpuštěna“ kolaborace mnohých Litevců se Sovětským svazem během roční sovětské okupace.

náhlého hromadného násilí pod patronací německé okupační moci kromě zmatení z dvojí okupace a deportací i meziválečné pravicové a konzervativní naladění litevské společnosti, v průběhu třicátých let částečně nakloněné tzv. voldemarasovcům, která se ideologicky viděla na straně Německa v porovnání se sovětskou okupační mocí.

Alfonsas Eidintas: „Jews, Lithuanians and the Holocaust“

Alfonsas Eidintas je litevským historikem a diplomatem. V knize „Jews, Lithuanians and the Holocaust“ se zabývá vývojem postoje Litevců k Židům, vlivem dvojí okupace a vidiny znovuoobnovení litevského národa na vztah těchto dvou skupin. Jednotlivé kapitoly věnuje především vyvracení mýtů a generalizací, vytvořených v průběhu druhé poloviny dvacátého století a v období před tím. Dle vlastních slov se nesnaží Litevce zprostit viny¹⁵, ale odstranit generalizaci, skrytou pod pojmem *žydšaudys*.¹⁶ Odpovídá na nepříjemné otázky za použití širokého spektra starších i novějších, primárních a sekundárních zdrojů. Ve třetí kapitole se zabývá nejen samotným holokaustem, ale i pamětí holokaustu během třetí okupace a v devadesátých letech. Podstatnou část publikace věnuje vývoji přímo ve Vilniusu. Kromě pohledu současného litevského historika nabízí publikace podrobný chronologický výčet událostí přelomu třicátých a čtyřicátých let ve Vilniusu.

V mnohých pasážích přináší velmi „prolitevský“ pohled na uplynulé události, který si často se „západními“ historiky odporuje.¹⁷ Ač se jedná o velmi obsáhlý a komplexní zdroj, pro bakalářskou práci jsou využity výhradně informace ověřené dalšími zdroji, popř. je na neshodu v jednotlivých údajích upozorněno.

¹⁵ Tj. nahradit jednu generalizaci druhou.

¹⁶ Zároveň jako jediný autor například uvádí, že pogrom ve Vilniusu 30. října 1939 nemohli zorganizovat Litevci, jelikož byli při vstupu do města příliš decentralizovaní a oslabení na zorganizování pogromu proti Židům. I v dalších příkladech se výkladem liší od ostatních historiků – ať už se jedná o účast Litevců na vraždách či přidruženém násilí a rabování na židovském obyvatelstvu a majetku. Zdroj: Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 117.

¹⁷ Příkladem je reakce litevského obyvatelstva na příchod nacistické armády a jejich ochota kolaborovat s druhou okupační mocností. Na rozdíl od publikací německých historiků a židovských pamětníků, kde je popsáno překvapivé nasazení Litevců na začátku okupace, hodnotí Eidintas přístup Litevců za zdrženlivý.

Noah Norman Shneidman: „Jerusalem of Lithuania, The rise and fall of jewish Vilnius“
N.N. Shneidman se narodil v roce 1924 ve Vilniusu, odkud na poslední chvíli (před likvidací vilniuského ghetta) uprchl do Běloruska. Po válce se odstěhoval do Toronta, kde se stal profesorem ruské literatury. Kniha Jerusalem of Lithuania popisuje Shneidmanovu osobní zkušenost během první i druhé okupace ve Vilniusu a okolí, která je doplněna o historická fakta ze sekundárních zdrojů. Ačkoli se jedná o výpověď pamětníka, jedná se, vzhledem k informacím, ověřených v dalších primárních a sekundárních zdrojích, o objektivní zdroj informací. Výpověď Shneidmana slouží především k přiblížení změn nálad ve společnosti a popisu přerodu Vilniusu jako „Litevského Jeruzaléma“ do místa, kde došlo k takřka úplnému vyhlazení Litvaků. Pro svou práci jsem použila informace z prvních dvou kapitol, zabývajících se životem Židů ve Vilniusu a dvěma okupacemi. Spolu s dalšími výpověďmi pamětníků využitých ve zpracovávání bakalářské práce slouží kniha N.N. Shneidmana k pochopení nálad ve společnosti a hledání příčin přeměny Vilniusu na přelomu třicátých a čtyřicátých let.

Rimantas Stankevičius: „Whoever saves one life...“

Knihu zpracovali Dalia Kuodytė a Rimantas Stankevičius v roce 2002. Publikace je složena ze dvou částí. První, analytická část od Stankevičiuse řeší otázku hledání historické pravdy a složitost jejího zodpovězení. Stejně jako Snyder poukazuje na chybějící část informací do otevření archivů pádu po Sovětského svazu a obecně možnosti otevřeně řešit trauma z dvojité okupace, vyhlazení litevských Židů a další témata, která byla vzhledem k sovětskému režimu a napjatým vztahům s Izraelem odstraněny z veřejné i akademické debaty. Druhá část knihy přináší výpovědi třiceti osob z období 1941-1944. Jednotliví autoři popisují zachraňování litevských (a v několika výpovědích přímo vilniuských) Židů. Výpovědi mají za úkol vyrovnat obecný pohled na Litevce jako kolaboranty s nacisty a tzv. „Žydšaudys“ a poukázat na fakt, že ani v případě Litvy, kde byli Židé takřka kompletně vyhlazeni, nelze generalizovat a obviňovat celý národ z kolaborace.

Stejnou otázkou se zabývá historička a novinářka Ilona Lewandowska v knize “Tak teraz postępują uczciwi ludzie; Taip dabar elgiasi dorieji” (2019). Na základě rozhovorů s litevskými a polskými historiky (dr. Arunis Bubnis, dr. Marcin Urynowicz), pamětníky a s použitím primárních a sekundárních zdrojů přináší Lewandowska obraz o poměrech mezi jednotlivými skupinami ve Vilniusu, jejich postoji k jednotlivým okupantům a obtížnosti se na základě příslušnosti k určité etnické či náboženské skupině vymanit z předem určených rolí. Dále se zaměřuje především na polské obyvatele, kteří pomáhali zachraňovat Židy ve Vilniusu. Podobným způsobem postupuje i Vilniuské Gaonovo židovské muzeum, které na základě konkrétních příběhů osvětluje těžkou situaci nejen obětí, ale i jejich případných zachránců. Výše zmíněný způsob výzkumu má především za cíl vyrovnat rozdíly v jednotlivých litevských i zahraničních publikacích zabývajících se tématem litevského holokaustu, které jsou i přes další snahy o porozumění a dostupnost velkého množství primárních a sekundárních zdrojů stále zřetelné.

Židé ve Vilniusu

Město Vilnius je místem, kde i v jednadvacátém století vedle sebe (a spolu) žije několik národností. Tak tomu bylo i v minulosti s tím rozdílem, že podstatnou část obyvatelstva tvořili Židé, pro svá teritoriální specifika nazývaní Litvaky.

Židé se ve Vilniusu začali usídlvat již ve středověku. Mor a perzekuce v západní Evropě přivedly Židy po roce 1349 krom Českých zemí a území Polska i do Litvy, kde hledali ochranu u místní šlechty.¹⁸ První záznam o židovské komunitě ve Vilniusu pochází z roku 1487. Stejně jako v jiných částech Evropy, i ve Vilniusu závisel osud židovské komunity na ekonomické situaci a míře antisemitismu nežidovského obyvatelstva a přízni místní šlechty, která mohla Židům udělit ochranu či privilegia.

Území polsko-litevské unie bylo v roce 1790 domovem pro zhruba 250 tisíc Židů¹⁹, tedy pro největší počet v jednom státě na světě. Po připojení k Rusku se stali židovští obyvatelé původně polsko-litevské unie prvními Židy, kteří nebyli z území carské říše vyhnáni. Nebylo jim nicméně dovoleno se stěhovat za hranice bývalého polského státu²⁰ či vlastnit půdu. Tato situace byla jednou z příčin rozvoje svobodných povolání, což mělo za následek například přetlak židovských studentů na univerzitách.

Vilniuští Židé po roce 1795 sdíleli podobný osud, jako Židé v ostatních částech carského Ruska. I přes všudypřítomnou chudobu a omezení ze strany carského Ruska však ve Vilniusu židovská kultura vzkvétala. V průběhu let se z Vilniusu stalo jedno z nejdůležitějších center židovské kultury a vzdělanosti, tedy cílem pro židovské studenty a učence z celého světa, kteří měli zájem o vzdělání v jidiš či hebrejském jazyce.²¹ Klíčová je výuka *Ješivot*, která se ve Vilniusu rozvíjela především v 18. a 19. století.²²

¹⁸ Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 9.

¹⁹ Kolektiv autorů, *Expozice ve Vilniuském Gaonově muzeu – „Green House“*, duben 2019.

²⁰ Poté, co Kateřina II. vytvořila tzv. Zónu osídlení v západní části carského Ruska (1791-1917).

²¹ Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 11.

²² Rachel Kostanian, *The Vilna Gaon Jewish State Museum, Tolerance Centre*, expozice v muzeu, březen 2019.

Zhruba v tomto období se uchytil pojem „Litvak/Litvaci“ ve spojení s vilniuskými Židy. Židé patřili k nejvzdělanější vrstvě obyvatel ve Vilniusu bez ohledu na společenské postavení a ekonomický status.²³ Důvodem byla tradice ve vzdělávání mužské části komunity a později i zachování židovských vzdělávacích institucí po uzavření Vilniuské univerzity v roce 1831. Zároveň došlo k nárůstu židovské populace, který byl větší než u ostatních národností či etnik ve Vilniusu. Relativně přívětivé, či spíše méně nepříznivé podmínky pro židovskou komunitu v porovnání s ostatními evropskými městy, daly Vilniusu přívzisko “litevský Jeruzalém”, tedy místa, kde se mohla rozvíjet židovská kultura a vzdělanost.²⁴

Ač je často na židovskou komunitu na základě stereotypů a generalizace nahlíženo jako na uzavřenou, monolitickou skupinu, ani v případě Vilniusu nelze Židy zahrnout do jednoho pojmu bez předchozího poukázání na kulturní a další odlišnosti příslušníků komunity. S průmyslovou revolucí a uvolněním protižidovských zákonů vznikla početná skupina židovských dělníků a v porovnání s nimi nepatrná skupina majetných a velmi vlivných Židů. Z řad dělníků se díky gramotnosti (v porovnání s nežidovskými pracujícími) mnoho Židů dostalo do čela v devatenáctém století vzniklých levicových organizací a hnutí. Vilnius se stal kolébkou židovského socialismu ještě v době vlády ruského cara. V roce 1897 byl ve Vilniusu vytvořen socialistický svaz, tzv. Bund, sloužící k ochraně židovských dělníků,²⁵ jehož část se později přidala k bolševikům.²⁶ V opozici jim stáli liberální demokraté a konzervativní pravicové síly. O Židech nelze oprávněně hovořit jako o podporovatelích bolševického hnutí, jak je v některých i v současnosti vydaných publikacích²⁷ chybně uváděno. Ani z pohledu kultury nelze o Litvacích hovořit jako

²³ Ibid., v porovnání s nežidovskými obyvateli byla takřka celá židovská komunita gramotná.

²⁴ Shneidman dataci použití výrazu “Litevský Jeruzalém” ověřuje z několika zdrojů a zařazuje do několika časových úseků - historičky Greenbaum, která za autora přívziska považuje Napoleona či dle neoficiálních zdrojů Rabín v rámci rabínské rady, konané v polovině sedmnáctého století. Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 11.

²⁵ Ibid., 13.

²⁶ Ibid., 14.

²⁷ Většinou se jedná o záznamy výpovědí pamětníků – i ze strany zachránců židovských obyvatel Litvy (viz knihu: Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002)). Bez patřičného komentáře mohou výroky podporovat již přežitá a vyvrácená tvrzení, bránící všem skupinám vzájemnému smíření a porozumění.

o jednodlné skupině. Z kulturního hlediska proti sobě stály tři skupiny: sionisté, demokratické skupiny židovských obyvatel a religiozní Židé.

Vzhledem k jazykové bariéře Židů a ostatních obyvatel docházelo ke vzdalování jednotlivých kultur a celkovému odcizování. Pro Litevce či Poláky byla proto židovská kultura a rozmanitost jen těžko uchopitelná a rozeznatelná. Tato skutečnost vedla ke generalizaci a vytváření předsudků, které bránily v porozumění a přibližování jednotlivých kultur a náboženství. Oddělené kultury a neochotu k vzájemnému porozumění dokazuje mimo jiné i velice nízký počet smíšených manželství, patrný i v první polovině dvacátého století.²⁸

První světová válka židovskou komunitu v "litevském Jeruzalému" značně narušila. Paradoxně v této době vítala většina Židů příchod německé armády, jelikož Němce v porovnání s carskou nadvládou vnímali jako menší zlo. Důvodem je například pohled na Němce ze strany Židů jako na kulturní národ a blízkost Němčiny a jidiš, díky které se mohli na rozdíl od jiných národností ve Vilniusu domluvit. Přesto se jejich situace výrazně zhoršila²⁹. Následkem nucených odvodů³⁰ a epidemie břišního tyfu klesla židovská populace ve Vilniusu z necelých sto tisíc na počátku války na 46 507 v roce 1919.³¹ V době meziválečné, do roku 1939, stoupl počet židovských obyvatel na 60 000.³²

Od roku 1920 do října 1939 se na základě poválečného uspořádání Evropy stalo Vilensko součástí Polska. Období pod Druhou Polskou republikou se vyznačuje pro Židy nepříliš přívětivou atmosférou. V porovnání s Litvou, která se vyznačovala prožidovským přístupem zřetelným i v ústavě a složení Seimu, byl postoj polské vlády a nežidovských

²⁸ Rachel Kostanian, The Vilna Gaon Jewish State Museum, Tolerance Centre, expozice v muzeu, březen 2019.

²⁹ Ibid.

³⁰ Nejprve ze strany Ruska, kdy byli Židé odsunuti do vnitřních ruských gubernií, jelikož byli považováni za "nedůvěryhodné elementy" sympatizující z Němci a poté i ze strany německých okupantů, kdy byli posíláni na nucené práce.

³¹ Leyzer Ran, *Jerusalem of Lithuania* (New York: Volno Album Committee, 1974), 4. Citováno z: Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 15.

³² Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 280.

obyvatel Vilniusu mnohem méně tolerantní. Protižidovská diskriminace byla ve Vilniusu zřetelná v každodenním životě především s růstem polského nacionalismu ve třicátých letech. Dělníci a další zaměstnanci, kteří tvořili většinu židovské populace měli problém najít zaměstnání, podporován byl i bojkot židovských obchodů. V druhé polovině třicátých let se vyskytovaly případy narušování náboženských rituálů, ničení modliteben a soukromého majetku. Zájemcům o studium na (po válce opět otevřená) Vilniuská univerzita z řad židovské komunity byl odepírán přístup k atraktivním oborům využíváním "neoficiálního" numeru clausu.³³

Nestabilní situace ve Vilniusu či ekonomické problémy velké části Židů nicméně nezabránilo aktivnímu politickému a kulturnímu životu. Početné židovské organizace se zabývaly podporou nejchudších, rozvíjením vzdělanosti, a především udržováním a rozvojem specifického vilniuského prostředí jidiš a hebrejské kultury. V roce 1925 byl ve Vilniusu založen YIVO Institut pro židovský výzkum, který ze svého sídla ve Spojených státech působí dodnes. Kulturní rozmanitost naznačuje i velké množství divadel, kapel, sborů či založení Hudebního institutu a vydávání pravidelných tiskovin v hebrejštině nebo jidiš.³⁴ Před druhou světovou válkou se na území Vilniusu nacházelo více než sto ortodoxních synagog a modliteben. Do dnešních dnů zůstala jedinou fungující synagogou tzv. Chorálová synagoga (*Vilniaus choralinė sinagoga*), která je jedním z mála důkazů existence "Litevského Jeruzaléma", existujícího po několik staletí a zdecimovaného během několika málo let.

³³ Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 15.

³⁴ Celkem jich bylo vydáváno šest. Příkladem jsou Dos Vort, Vilner ekspres či Ovent kurier. Zdroj: Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 16.

Bezpečné útočiště

Cílem kapitoly je zjistit, co umožnilo vznik *Bezpečného útočiště* – zda byla důležitější role institucí nebo obyvatel Vilniusu a zda se opravdu jednalo o *Bezpečné útočiště* nebo jen o iluzi, vzniklé navzdory okolnostem. Kapitola se na příkladu Vilniusu zabývá paradoxem dočasnosti bezpečných útočišť právě z důvodu nazváním určitého místa bezpečným.

Vytvoření bezpečného útočiště

Vilnius - "Litevský Jeruzalém" se na konci roku 1939 opět stal opět hlavním městem Litvy a status hlavního města mu zůstal až do dnešních dnů. V období po připojení k Litvě byla přítomná snaha o vyrovnaní poměrů obyvatel. I přes snahu o zvýšení počtu Litevců ve Vilniusu bylo hlavní město Litvy na přelomu třicátých a čtyřicátých let stále městem především Židů a Poláků.³⁵

Počátek druhé světové války přinesl městu Vilnius četné změny. Litevská vláda dostala na počátku druhé světové války nabídku ze strany nacistického Německa na spolupráci při útoku proti Polsku. Výměnou za spojenectví mělo být kýžené Vilensko. Reakcí litevské vlády bylo potvrzení neutrality³⁶, tedy odmítnutí napadení Polska. Jen o pár týdnů později obdrželi Litevci druhou nabídku, tentokrát od Sovětského svazu. Na rozdíl od předchozího návrhu nemuseli Litevci aktivně pomáhat s invazí. Na základě dohody byla litevská vláda povinna umožnit umístění sovětských vojenských posádek. Výměnou bylo k Litvě připojeno Vilensko.

V říjnu 1939 podepsala litevská vláda Úmluvu o vzájemné pomoci se Sovětským svazem. Úmluva umožnila příchod padesáti tisíc sovětských vojáků na území Litvy a území Litvy použít jako základnu pro letecké síly. Výměnou za umístění sovětských jednotek

³⁵ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 151.

³⁶ Společně deklarované 12. září 1934 s Estonskem a Lotyšskem Pobaltskou dohodou, podepsané v Ženevě ministry zahraničních věcí všech tří pobaltských států. Zdroj: Ivi Zájedová, „Spolupráce pobaltských a severovýchodních států“ *Středoevropské politické studie/ Central European Political Studies Review*, roč. 6, č. 1., 72-94, 78.

a vojenské techniky získala Litva území, které si v meziválečné době několikrát nárokovala – své historické hlavní město a okolí.³⁷ Po připojení Vilenska vzrostl počet Židů v Litvě až na 220 000. Ve Vilniusu žilo v tomto období zhruba sedmdesát tisíc Židů a v přilehlých oblastech dalších třicet tisíc.³⁸

S rostoucím nacionalismem v Evropě ubývalo míst bezpečných pro židovskou komunitu. V průběhu třicátých let se následkem otevřeného antisemitismu staly pro Židy mnohé středoevropské země životu nebezpečnými. Proto narůstala snaha tyto země opustit. Již v roce 1938 se Litva stala útočištěm uprchlých Židů z Rakouska a v pozdějších měsících i z dalších oblastí, kde se výrazněji projevoval vliv otevřeného antisemitismu. Zásadní roli hrál i postoj pohraniční stráže, která nechávala židovské uprchlíky překračovat hranice, a litevských úřadů, které bez omezení umožňovaly setrvání na území Litevské republiky.³⁹ Právě přívětivý přístup litevských úřadů je velmi důležitým faktorem ve vývoji Vilniusu – Bezpečného útočiště na Vilnius – *Masový hrob*.

Dle profesora Yehuda Bauera byly na rozdíl od západoevropských zemí podmínky pro uprchlíky na území Litvy příznivější, jelikož nebyli internováni v utečeneckých táborech a nemuseli se zdržovat pouze na jednom místě⁴⁰, a v případě napadení Litvy Německem či Sovětským svazem měli nově příchozí větší šanci na případný útěk ze země. Většina uprchlíků, která překročila hranice Litvy, skončila ve Vilniusu. Vilnius v tomto období nesloužil jen jako bezpečný přístav, nýbrž jako tranzitní stanice do dalších států, mezi které patřilo Japonsko nebo například USA.⁴¹ Polští a další evropští Židé zde měli možnost získat tranzitní víza, umožňující opuštění Evropy i na počátku války, nejčastěji skrze Transsibiřskou magistrálu až do Japonska. Z Vilniusu ještě v roce 1940 existovaly i další způsoby emigrace. Na konci března roku 1940 se podařilo za pomoci britských

³⁷ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 288.

³⁸ *Ibid.*, 283.

³⁹ *Ibid.*, 117.

⁴⁰ Hlavním důvodem pro umožnění volného pohybu uprchlíků po Litvě byla snaha zabránit nadměrné migraci Židů do Vilniusu (který tou dobou byl opět hlavním městem), kde se Litevci snažili o „politevštění“ tohoto města přesunem Litevců, úřadů a dalších administrativních a strategických center. Zdroj: Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 118.

⁴¹ Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002), 8f.

a francouzských diplomatů 406 polským židovským uprchlíkům emigrovat do Palestiny.⁴² I Litevci pomáhali s vyjednáváním o umožnění židovské emigrace přes Oděsu. Této cesty nakonec využilo dalších 137 osob.⁴³

V roce 1939 a počátkem roku 1940, tedy v době, kdy byl Vilnius součástí stále ještě nezávislého litevského státu, vnímali sionisté a ortodoxní Židé "litevský Jeruzalém" za *Bezpečné útočiště* - "velké město s významnou populací".⁴⁴ Litva a Vilnius nebyly cílem jen Židů ze střední a západní Evropy. V období konce roku 1939 a 1940 prchali sionisté do Litvy kromě německé okupační zóny i ze sovětské okupační zóny. Na bolševiky ovládaných územích hrozilo rušení židovských organizací a zatýkání jejich představitelů.⁴⁵

Po počátku druhé světové války se podařilo do Vilnius uprchnout vedení židovské mládežnické organizace Betar. Zde pokračovali ve své dosavadní činnosti a dle jejich slov měli ve Vilnius větší prostor pro svou činnost a zároveň se cítili bezpečněji. O příslušnících Betaru hovořil zakladatel této mládežnické organizace Vladimír Žabotinský, pobývající v Londýně jako o "zachráněných".⁴⁶ Stejnou rétoriku používal i hlavní představitel Moše Kleinbaum, vedoucí sionistického hnutí v Polsku ve zprávě pro Židovskou agenturu v Ženevě.⁴⁷

Umístění sovětských jednotek příliv židovských uprchlíků nijak nezastavilo. Právě naopak. "Soudě podle reálného počínání židovských uprchlíků preferovali [...] pobaltské země před Polskem, " [...] Polsko před SSSR a SSSR před nacisty".⁴⁸ Po napadení Polska a podepsání úmluvy o vzájemné pomoci Litvy a Sovětského svazu již mnoho možností pro židovské uprchlíky nezbývalo. V momentě, kdy již nebylo možné emigrovat

⁴² Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 119.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 130.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., 130.

⁴⁷ Zpráva byla sepsána v březnu 1940. Zdroj: Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 117.

⁴⁸ Timothy Snyder, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem* (Praha: Paseka, 2013), 128.

do Spojených států či do Palestiny, měli Židé na výběr z oblastí pod vlivem Sovětů či nacistů.⁴⁹ V období, kdy systém meziválečné Evropy přestal existovat a nacistické Německo úspěšně dobývalo Evropu, byly oblasti pod vlivem Sovětského svazu či přímo anektovaná území vnímána jako menší zlo. V židovské komunitě v tomto období koloval vtíp, že “pod Sověty člověk zůstane naživu, ale na doživotí”.⁵⁰

V první polovině roku 1940 byl sovětský vliv v Litvě omezen jen na přítomnost sovětských vojáků a stavbu vojenského letiště, umožňující efektivní bojeschopnost Sovětů v Evropě. Proto se stala po anexi východního Polska a první vlně deportací v dubnu 1940 litevská města, a především Vilnius cílem židovských uprchlíků i uprchlíků z dalších skupin obyvatel z anektovaného území. “Jen ve Vilniusu bylo tohoto měsíce [dubna] zaregistrováno odhadem 11 030 židovských uprchlíků”.⁵¹

Druhá vlna deportací v anektovaném východním Polsku probíhala ve stejné době, kdy proběhl zábor území Litvy v červnu 1940. Mezi deportovanými bylo i velké zastoupení židovské menšiny. Proto se mnoho Židů, kteří unikli druhé vlně deportací v Polsku, pokusilo dostat do Litvy, kde měli dle svého úsudku větší šanci uniknout deportacím.⁵²

Ač byli uprchlíci ze strany litevských úřadů přijati bez obtíží, reakce místních s přibývajícím počtem nově příchozích⁵³ již tak vřelá nebyla. Většina uprchlíků neměla možnost pracovního uplatnění, a tak žila z charity. Naneštěstí proto působili židovští uprchlíci ve svátečních šatech (často jediném oblečení, které s sebou měli) v očích místních nepatřičně. Hovořilo se o zneužívání pohostinnosti litevského státu a charity a v řadách místních rostla nevraživost vůči židovským uprchlíkům.⁵⁴

⁴⁹ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 128.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*, 227f.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Na počátku roku 1940 přišlo na území Litvy zhruba dvanáct tisíc uprchlíků, z nichž přibližně osm tisíc pět set zůstalo ve Vilniusu, a to díky židovským organizacím z USA. Zdroj: Yehuda Bauer, *American Jewry and the Holocaust* (Detroit: Wayne State University Press, 2017), 115.

⁵⁴ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 119.

Vývoj Vilniusu na počátku druhé světové války neovlivnil pouze nově příchozí obyvatelé, ale celou židovskou komunitu. Sovětská okupace vytvořila podmínky na zlepšení života pro nemajetné Židy. Důvodem byla bagatelizace antisemitismu v sovětské propagandě, která je patrná i do první poloviny roku 1941. To také zapříčinilo, že na územích, okupovaných Sovětským svazem nebyli místní či nově příchozí sionisté na nastolený režim německých okupantů po počátku operace Barbarossa připraveni.⁵⁵

Iluze bezpečného útočiště a víra v jeho zachování zapříčinila příliv osob, vyhledávající místo s podobným statutem. Jakmile začalo být o této iluzi přesvědčeno více osob nad rámec židovské komunity, objevily se právě s cílem zabránit využití relativního bezpečí Vilniusu příliš velkým počtem osob snahy o zničení tohoto obrazu. Právě reakce, vyvolaná přijetím a rozšířením pojmu *Bezpečné útočiště*, rozdílný přístup úřadů a ostatních obyvatel spojený se změnou poměrů ve společnosti po červnu roku 1940 vyvolaly pozdější „zmatený holokaust“ se zapojením dobrovolníků, který zapříčinil smrt zhruba osmdesáti procent židovské komunity již během prvních pár měsíců druhé okupace.

Sovětská okupace

Přítomnost sovětských jednotek, umístěných v Litvě od října 1939 usnadnila ovládnutí klíčových bodů o osm měsíců později. Dne 21. června 1940 byla doposud neutrální Litva pod záminkou údajného porušení smlouvy o vzájemné spolupráci přepadena sovětskou armádou. Následně byla dosazena loutková vláda, která následně požádala o připojení k Sovětskému svazu a vytvoření další sovětské republiky. Samostatná Litva tak podruhé od roku 1795 přestala existovat.

Po obsazení Litvy sovětskými vojáky v červnu 1940 se hranice na litevské území uzavřely. Polští Židé tak ztratili únikovou cestu do „bezpečného přístavu“ či v tuto dobu pro židovskou elitu, nepohodlnou sovětskému režimu, menší zlo. Na osoby, které byly

⁵⁵ Timothy Snyder. "Commemorative Causality," *Modernism/modernity* 20, no. 1 (2013): 77-93. <https://muse.jhu.edu/>, 92.

sovětským režimem považovány za nepohodlné, dopadly sovětské perzekuce i v anektované Litvě, jen o několik měsíců později.⁵⁶

V mnohých menších městech a vesnicích byli ale sovětští vojáci židovskými občany vítáni, jelikož si uvědomovali, že jim pod Stalinem hrozí menší nebezpečí v porovnání s hrozící německou okupací.⁵⁷ Pod vládou Sovětů mohli levicovní intelektuálové a komunisté poprvé naplno vyjádřit své přesvědčení, což ani v meziválečném období nebylo v konzervativní Litvě/Polsku dost dobře možné. V jejich řadách byli zastoupeni i Židé, nejednalo se ale o většinu.⁵⁸

Sovětský režim nerozlišoval národnosti či náboženství. Řazení společnosti probíhalo na rozdíl od nacistického režimu na třídy. Jelikož byla navzdory všeobecným předsudkům a představám podstatná část židovské komunity (ne-li většina) spíše z nižších vrstev společnosti, nebyl významnější důvod k obavám o život pod sovětskou nadvládou. Naopak odstraněním numeru clausu na Vilniuské univerzitě mohlo více židovských občanů získat vysokoškolské vzdělání. Podobné bariéry byly odstraněny i v dalších profesích, kde se za pomoci kvót a omezení snažili Litevci a Poláci omezit výraznější vliv židovské komunity či přímo monopoly. Ve veřejném životě, například na pozicích státních úředníků, tak byli po vzniku Litevské SSR sionisté oproti dřívějšku více zastoupeni. Do té doby platný princip sociálního statutu dle původu či náboženství byl nahrazen principem třídním. Chudší a méně vlivná část obyvatelstva, včetně židovské komunity, se mohla mít na území Litevské SSR a Vilniusu lépe nežli dříve.

Pro ostatní národnosti, které nikdy nepocítily diskriminaci v takové míře, jako za celá staletí židovská komunita, byly sovětské perzekuce nečekané a zničující. Meziválečná Litva se vyznačovala konzervativní pravicovou politikou a společností. V průběhu dvacátých a třicátých let se vedle „staré“ liberálně konzervativní společnosti vytvořila silně

⁵⁶Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 227f.

⁵⁷ Hilary Miller, „A Litany of Violence in Lithuania: Understanding the Mass Death of Litvaks during the Holocaust“, *Towson University Journal of International Affairs* 52, č. 1 (2018), 65.

⁵⁸ *Ibid.*

proněmecká, radikálně nacionalistická odnož.⁵⁹ U první skupiny nacházeli Židé v Litvě na rozdíl od druhé skupiny pochopení a podporu.⁶⁰ Levicových intelektuálů byl v litevské společnosti v porovnání se západoevropskými či středoevropskými státy výrazně menší počet. Až na nepočetnou skupinu litevských komunistů měla litevská společnost k systému a uspořádání v Sovětském režimu velmi daleko. Se strukturami meziválečné Litvy (ale i Vilniusu jako součásti Polska) byl bolševismus naprosto neslučitelný, pokud nebereme v potaz roli SSSR jako geopolitického spojence proti Polsku.

Perzekuce ze strany Sovětů zasáhly četné kulturní a společenské oblasti nejen Litevců, ale i Židů. V případě Židů se jednalo především o zasažení náboženských uskupení a stíhání duchovních představitelů. Většina synagog byla uzavřena, stejně tak i pro Litvaky klíčové vzdělávací instituce. Zatýkání v průběhu sovětské okupace postihlo nejen Litevce, ale i Židy. Stejně jako Litevcům byli i majetným Židům zestátňován majetek – včetně bank, které byly tradičně z velké části vlastněny Židy.⁶¹ Přesto se, navzdory zřetelnému zasažení do židovské kultury a každodenního života prohluboval pohled na židovské spoluobčany jako na tzv. „židobolševiky“, což s následnou propagandou druhých okupantů mělo devastující účinky na židovskou komunitu.⁶²

Vrcholem těchto opatření byly deportace sedmnácti tisíců občanů anektované LITSSR – včetně čtyř tisíc Židů – na Sibiř a do dalších oblastí hluboko v Sovětském svazu, provedené v noci z 13. na 14. června 1941.⁶³ Ztráta elit, politické reprezentace a nositelů kultury a vzdělanosti způsobila všeobecné ochromení společnosti. Utajení těchto deportací do poslední chvíle před veřejností a rychlost i efektivita, jakou byly provedeny, jen utvrdily litevskou společnost v devastujícím vlivu sovětských okupantů. V tomto období lze hovořit o krizi litevské společnosti.⁶⁴

⁵⁹ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 118.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Mnoho Litevců ale nevnímalo skutečnost, že jsou postihováni nejen Litevci, ale i Židé. Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 159f.

⁶² Ibid., 162.

⁶³ Zdroj: Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 160. Různé zdroje uvádějí počet od dvou do sedmi tisíc.

⁶⁴ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 12.

Masový hrob

Druhá okupace v červnu 1941

22. června, jen pár dní po masových deportacích, překročila hranice Litevské SSR německá armáda a tím započala druhá okupace.⁶⁵ I přes náznaky a četná varování z řad špionů bylo napadení Sovětského svazu v červnu 1941 pro Stalina překvapením. Hitler zastihl sověty bleskovou válkou nepřipravené. Cesta ovládnutí východní fronty vedla i přes Litevskou sovětskou socialistickou republiku. Cílem Němců bylo projít přes území Litvy s co nejmenším odporem místního obyvatelstva a s nasazením co nejmenšího počtu vojáků a dalších sil, potřebných pro další postup cesta směrem do nitra Sovětského svazu.

Na své straně měli hned několik okolností, které umožnily takřka bez odporu a za výrazného přispění samotných obyvatel Litvy obsadit během dvou týdnů Litevskou SSR.⁶⁶ Litevci viděli příležitost v příslibu znovuoobnovení nezávislé Litvy.⁶⁷ Stát, který se ve středověku rozprostíral na území mezi Baltským a Černým mořem přestal v červnu 1940 podruhé⁶⁸ existovat. Ztráta suverenity uštědřila Litevcům těžkou ránu. Národní sebevědomí bylo značně narušeno. Litevci se ve vlastním státě dostali do role tvrdě potlačované opozice, jelikož až na výjimky byla litevská společnost pravicová a konzervativní. To zapříčinilo silné protisovětské nálady a snahu zvrátit vývoj situace. Němci měli ideální příležitost se na těchto územích, kde Sověti nedávno zničili nezávislé státy, prohlásit za osvoboditele a spojence skupin usilujících o obnovení samostatnosti.⁶⁹ Mohli tak “manipulovat s jistou velmi silně přítomnou touhou”.⁷⁰ Z pohledu Litevců měl litevský stát mít (za pomoci německých vojáků) opět šanci na návrat na mapu Evropy.

⁶⁵ Luboš Švec a kol., *Dějiny pobaltských zemí* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1996), 227.

⁶⁶ Timothy Snyder, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem* (Praha: Paseka, 2013), 172.

⁶⁷ Vzhledem k zuřící válce v Evropě ale nemohli počítat s neutrálním státem, jako tomu bylo před válkou.

⁶⁸ Od roku 1795.

⁶⁹ Na rozdíl od Poláků, kdy se po německo-sovětské invazi v roce 1939 nemohli vydávat za osvoboditele. V roce 1941, když se zázemím v nové polské kolonii vpadli do SSSR, sice ukončili sovětské represe, nicméně nemohli na rozdíl od sousední Litvy slibovat autonomii. (Zdroj: Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 123.

⁷⁰ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 122.

“Poté, co Sověti zničili státy požadované lidem, se mohli Němci vydávat za spojence skupin usilujících o jejich obnovení“. Příklad navrácení autonomie posunul litevskou společnost z protisovětského proněmeckým směrem.

Touhu po národním státě, nacházejícím se v etnických hranicích litevského národa ze šestnáctého století⁷¹ spatřujeme nejpozději na konci první světové války, kdy se na územích, připojených nejpozději na konci osmnáctého století k carskému Rusku, vytvářely jednotlivé státy a dále v období meziválečném, kdy bylo město Vilnius a okolí připojeno k Polsku. Fakt, že se se ztrátou historického hlavního města Litevci nikdy nesmířili, dokazuje opakované nárokování tohoto území v průběhu dvacátých a třicátých let i ochota litevské – tradičně konzervativní a pravicové⁷² vlády umístění dvaceti tisíc sovětských vojáků na území Litvy výměnou za předání území Vilnius a okolí o rozloze 6665 km² na úkor Polska v říjnu 1939. Tímto počet sovětských vojáků převýšil litevskou armádu v mírovém stavu.⁷³ Ještě na podzim roku 1939 litevská vláda odmítla spojenectví s nacistickým Německem výměnou za možnost napadnout Polsko a připojit Vilensko k Litvě a držela se dříve deklarované neutrality⁷⁴. Snaha o získání přes dvacet let nárokováného území nebyla v úplném začátku války bezbřehá. Litevští nacionalisté neměli v té době dostatečnou podporu, aby se mohli otevřeně připojit k straně hlásící antisemitismus a nenávisť vůči Polsku. Nadcházející dvojí okupace Litvy však toto rozložení sil změnila.

Načasování obsazení Litvy v rámci operace Barbarossa hrálo v ohledu postoje Litevců vůči okupantům ve prospěch Němců. Sovětům se během necelého roku podařilo za pomoci radikálních opatření rozložit moderní stát s plně rozvinutou politickou komunitou, budovaný po dvě desetiletí.⁷⁵

⁷¹ Luboš Švec a kol., *Dějiny pobaltských zemí* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1996), 169.

⁷² Christoph Dieckmann, „Beyond Simple Myths: History and Memory of the Shoah in Eastern Europe“ (příspěvek přednesený v rámci Winter Program Keynote Lecture, YIVO Institute for Jewish Research, New York, USA, 9. ledna 2019).

⁷³ Luboš Švec a kol., *Dějiny pobaltských zemí* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1996), 216.

⁷⁴ Piotr Łossowski, „Lithuania's Neutrality in the Polish-German War of 1939“, *Acta Poloniae Historica* 42, č.2 (podzim 1980), 149.

⁷⁵ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 122.

Protisovětské povstání

Pro většinu Litevců znamenal vstup německých jednotek de 22. června 1941 spíše osvobození od sovětského teroru než druhou okupaci v porovnání se sousedním Polskem, kde se v rámci operace Barbarossa jednalo jen o rozšíření okupovaného území dále na východ. V reakci na vstup německých okupantů⁷⁶ „osvoboditelů“ propuklo ve Vilniusu 24. června povstání litevských jednotek za pomoci partyzánů proti Rudé armádě a dalším složkám sovětské moci ve městě. V řadách partyzánů bylo i několik Židů.⁷⁶

Překvapení Sověti se dali na ústup a do 27. června se většina sovětských funkcionářů stáhla do vnitrozemí Sovětského svazu.⁷⁷ V řadách sovětských uprchlíků byly také členové NKVD, kteří, ve snaze zahladit stopy po teroru první okupace, zavraždili část politických vězňů ve vilniuských věznicích. Tím poskytli mimoděk snadno dokumentovatelné a výmluvné důkazy o brutalitě sovětské nadvlády, které byly použity v rámci nacistické propagandy na okupovaném území.⁷⁸

Nacisté se teprve s invazí na východ dostali na území s výraznou židovskou populací, která se od té na území Německa v mnohém lišila (ať už z jazykového, společenského či kulturního hlediska). Dle zpráv zaslaných na centrálu v Berlíně si nacistická správa ve východní Evropě teprve až s obsazením oblastí v rámci operace Barbarossa plně uvědomila, jak rozsáhlá a různorodá židovská populace ve východní Evropě ve skutečnosti je.⁷⁹

⁷⁶ To dokazuje, že protisovětský odpor automaticky nevyznával antisemitský přístup. Litevce, kteří odporovali sovětskému režimu tedy nelze označit za kolaboranty s Němci, ač tomu tak v mnohých případech bylo. Zdroj: Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 196f.

⁷⁷ Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941-1944, zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik* (Helsinki: Suomen, 1973), 73.

⁷⁸ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 198.

⁷⁹ Yitzhak Arad a kol., *The Einsatzgruppen Reports*, (Holocaust Library, 1989, New York), 15ff.

Propaganda

I přes větší rozmanitost v židovské populaci používala nacistická správa ve Vilniusu podobnou protizhidskou rétoriku jako v Německu⁸⁰. “Nacistické masové násilí v Litvě bylo zakořeněné v německé nenávisti vůči Sovětskému svazu, spolu s mýtem, že Židé byli jeho největšími příznivci”.⁸¹ Spojování Židů s bolševismem bylo jedním ze základních stavebních kamenů Hitlerovy štvavé kampaně, nabývající na významu již na počátku dvacátých let a dále v první polovině třicátých let, kdy využil protikomunistických nálad ve společnosti.⁸² Speciálně v Litvě byla v rámci druhé okupace masivně rozšířena protizhidská propaganda, využívající protisovětských nálad ve společnosti, spojených s jejím konzervativním, katolickým a někdy přímo antisemitským směřováním.⁸³ V prvních dnech okupace byly vyzdvihovány případy, kdy se Židé bránili německé okupaci a rozšířily se zprávy o mučení a vraždění Němců i Litevců rukami židovských komunistů.⁸⁴

Vzhledem k izolaci a odlišnostem Litvaků od ostatních národností, popsaných v první kapitole, a vyvolaným strachem se propaganda neminula s účinkem. Větší důvěryhodnost nacistické propagandě dodávaly i další zdroje z meziválečného období. O spojování Židů s bolševismem a komunismem se nedočteme jen v Hitlerově knize “Mein Kampf” a dalších, čistě nacistických publikacích. Na vytváření mýtu „židobolševika“ se v době meziválečné částečně podílel i západní tisk.⁸⁵

Německá propaganda dokázala v Litvě aplikovat své rasové teorie jinak, než tomu bylo v okupovaných zemích na jih od Litvy. Z původního plánu se k Litvě chovat jako k dalším okupovaným zemím na Východní frontě, kdy měla být v rámci kolonizační politiky vyhlazena většina “nearizovatelných” obyvatel okupovaného území, odradilo Němce

⁸⁰ Založenou na primitivním „biologismu“ a rozdělení jednotlivých skupin dle domnělých vzorců v přírodě. Zdroj: Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941-1944, zum nazionalszialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik* (Helsinki: Suomen, 1973), 37.

⁸¹ Hilary Miller, „A Litany of Violence in Lithuania: Understanding the Mass Death of Litvaks during the Holocaust“, *Towson University Journal of International Affairs* 52, č. 1 (2018), 65.

⁸² *Ibid.*, 65.

⁸³ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 17.

⁸⁴ *Ibid.*, 199.

⁸⁵ Timothy Snyder, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem* (Praha: Paseka, 2013), 193.

nejpozději aktivní zapojení ozbrojených Litevců do likvidace a vyhánění Sovětů jen krátce po začátku druhé okupace. Původní odhady nacistů počítaly s vyvražděním zhruba 85 procent Poláků a Litevců, spolu s ostatními Slovany a veškerým židovským obyvatelstvem na okupovaném území.⁸⁶ Z nacistické perspektivy, vycházející z pokřivených rasových teorií, byli Litevci, jakožto Baltové z rasového hlediska nadřazení ostatním skupinám obyvatel v Litvě – Polákům i Židům.⁸⁷ Zneužitím rasové teorie a její aplikace na pobaltské národy tak umožnila ospravedlnit snahu o zapojení Litevců do procesu obsazení a kolonizace území Litvy.

Útěk z Vilniusu

Ač mohli (vzhledem ke zprávám o zacházení s Židy v Německu či v Polsku, resp. Generálním gouvernementu) židovští obyvatelé Litvy očekávat jen to nejhorší zacházení vedoucí ke zkáze celé komunity, po obsazení německou armádou jich opustilo zemi jen nízké procento. Během prvních dnů okupace se podařilo uprchnout několika málo tisícům Židů dále do Sovětského svazu. Různé zdroje uvádějí počet mezi čtyřmi a patnácti tisíci židovských uprchlíků z celkového počtu 42 500 osob, kterým se podařilo opustit území Litvy.⁸⁸ Z Vilniusu byl vypraven jediný vlak směřující do Sovětského svazu, čítající zhruba sto vagónů.⁸⁹ Z Vilniusu se podařilo tímto způsobem dle Dieckmanna uprchnout zhruba 3500 Židům.⁹⁰ Důvodem malého počtu uprchlíků byl všeobecný chaos, vzniknuvší bombardováním hlavního města a následným vstupem německých jednotek do v ten moment již „prázdného“ města – bez příslušníků Rudé armády, kteří kontrolovali město v posledním roce. Mnoho Židů se ale nedostalo přes hranice do Sovětského svazu, jelikož neměli patřičné dokumenty. I ti, kteří měli pasy, často nebyli do vnitrozemí

⁸⁶ Ibid. 162.; Luboš Švec a kol., *Dějiny pobaltských zemí* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1996), 230.

⁸⁷ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 148.

⁸⁸ Ilya Altman: „Dokumenty rossijskych archivov o Cholokoste v Litve,“ Nepubl. Zpráva na International Conference of the Holocaust in Vilnius, 24. Zář 2002. Zdroj: Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis* (Vilnius : Margi raštai, 2006), 102.

⁸⁹ Herman Kruk: *The Last Days of the Jerusalem of Lithuania*, (New Haven, Yale University Press, 2002), xvi., předmluva od Benjamin Harshava.

⁹⁰ Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis* (Vilnius : Margi raštai, 2006), 103.

Sovětského svazu vpuštění, jelikož se nejednalo o sovětské cestovní doklady. V bránění překročení hranic občany s nesovětským pasem hrál roli především strach ze špionáže a protisovětských akcí ze strany uprchlíků.⁹¹

Dle zápisů v deníku Hermana Kruka byli Židé, kteří se rozhodli opustit město i v den německé okupace v menšině. Málokdo chtěl zanechat života ve Vilniusu. I přes zprávy o situaci v Německem obsazených oblastech v Polsku a dalších zemích věřilo mnoho židovských obyvatel Vilniusu, že „Němci jsou kulturním národem, který se nedotkne města vilniuského Gaona!“⁹². Zde je patrné, že iluze bezpečného přístavu byla tak silná a samozřejmá, že u mnohých přečkala sovětský teror i počátek nacistické okupace.

V ulicích panovalo násilí za strany ultrapravicových aktivistů. Brzy po vstupu na území Litvy se nacistům podařilo takřka neprodyšně uzavřít hranice území Litvy za asistence místních paramilitárních složek.⁹³ Cílem uzavření hranic nebylo jen zastavení úniku Židů, ale především Sovětů, jejichž vlaky (včetně vypraveného vlaku z Vilniusu) se pokusili Němci zastavit ostřelováním.⁹⁴ Ti, kterým se podařilo opustit zemi, často opouštěli svá obydlí bez peněz, dokladů či zavazadel. Příkladem je N.N.Shneidman, který z Vilniusu uprchl na venkov bez jakýchkoliv prostředků.⁹⁵

První vlna masakrů na území Vilenska

Role Litevců a tzv. čistících jednotek

Rychlost, jakou se podařilo zahájit zabíjení Židů v Litvě, je významně ovlivněna mnoha faktory. V řadách německých okupantů nebyly jen jednotky Wehrmachtu. V těsném

⁹¹ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 174.

⁹² Herman Kruk: *The Last Days of the Jerusalem of Lithuania*, (New Haven, Yale University Press, 2002), xvi., předmluva od Benjamin Harshava.

⁹³ Christoph Dieckmann, „Beyond Simple Myths: History and Memory of the Shoah in Eastern Europe“ (příspěvek přednesený v rámci Winter Program Keynote Lecture, YIVO Institute for Jewish Research, New York, USA, 9. ledna 2019).

⁹⁴ Herman Kruk: *The Last Days of the Jerusalem of Lithuania*, (New Haven, Yale University Press, 2002), xvi., předmluva od Benjamin Harshava.

⁹⁵ Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 44.

závěsu byly organizovány speciální jednotky, vytvořené ještě před invazí do Polska veliteli Sicherheitspolizei a SD Reinhardem Heydrichem a Augustem Muellerem. Ty pak byly pojmenovány jako Einsatzgruppen.⁹⁶ Oblast Vilenska spadala pod "čisticí" jednotku – Einsatzgruppe B o velikosti zhruba 500-900 mužů,⁹⁷ která naplno využila potenciál litevských antisemitů (kteří na rozdíl od Němců znali místní poměry) a tím urychlila zadržování a následnou likvidaci židovských občanů. Na rozdíl od Polska⁹⁸ v prvních měsících války se Einsatzgruppen nemusely zabývat likvidací litevské inteligence a dalších vlivných osob, které by mohly efektivně bránit v okupaci. O tuto "špinavou práci" se postarali sovětští okupanti. Během německé okupace se tedy tyto složky v oblasti Vilnius mohly plně soustředit na likvidaci bolševiků a Židů.⁹⁹ Přímo ve Vilnius dále působilo tzv. Einsatzkommando 9, spadající pod Einsatzgruppe B.

V oblastech pod kontrolou Einsatzgruppe B, tedy ve Vilensku a oblasti dnešního Běloruska, žili Židé kromě měst především na vesnicích a menších usedlostech. S příchodem německé armády si mnoho z nich vytvořilo varovný systém pro snazší útěk do lesů a dalších úkrytů. Jejich zadržení tak bylo velice obtížné a bez zapojení místních antisemitů a dalších loajálních obyvatel by měli Židé větší šanci na unikání nacistické okupační moci.¹⁰⁰ Vilnius byl naopak místem, kde žilo několik desítek tisíc Židů na relativně malé ploše. S kontrolou přístupových cest byl jejich útěk z města velice obtížný. Pro Litvaky a nově příchozí sionisty se tak stalo navzdory okolnostem a v porovnání

⁹⁶ Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002), 49. výpověď Jasaitise (Chicago 1962). Einsatzgruppen byly vytvořeny na základě ústních rozkazů v březnu roku 1941 a nejprve působily na okupovaných územích Polska. V rámci operace Barbarossa byla jejich hlavní prioritou oblast Pobaltí a území dnešního Běloruska, východního Polska a západní Ukrajiny. Zdroj: Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941-1944,*

zum nazionalszialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik (Helsinki: Suomen, 1973), 47.

⁹⁷ Heydrich při plánování obsazení Sovětského svazu nasadil čtyři jednotky - tzv. Einsatzgruppen, které měly za úkol vyvraždit Židy na okupovaném území Sovětského svazu. Zatímco na většině území Pobaltí byla nasazena Einsatzgruppe A, ve Vilensku a sousedním Bělorusku působila Einsatzgruppe B, která byla svými výsledky v genocidě statisticky úspěšnější. Zdroj: Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 56.

⁹⁸ Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis* (Vilnius : Margi raštai, 2006), 97.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 50ff.

s ostatními oblastmi ve východní Evropě po mnoho staletí bezpečné město centrem německého teroru, kde v průběhu několika měsíců zemřelo takřka osmdesát procent Židů.

Důležitým faktorem, ovlivňujícím rychlost druhé okupace byla přítomnost Litevců v německých jednotkách. Němci, vědomí si silného politického potenciálu v národnostní otázce v Litvě považovali jejich zapojení za klíčový prvek, umožňující hladký průběh okupace. V řadách okupující armády byl velký počet Litevců s extrémně pravicovými postoji, kteří na konci třicátých let a na začátku let čtyřicátých uprchli do Německa, kde se spojili s Němci a radikalizovali. V roce 1940 část „litevské politické elity uprchla do nacistického Německa”.¹⁰¹ Ve stejném roce se v Berlíně z litevských politiků zformovala Litevská aktivistická fronta (LAF), která si kladla za cíl osvobodit Litvu se zapojením německé síly. Na přípravu měla LAF v Německu rok a tři měsíce před vpádem Němců publikovala “Direktivy pro osvobození Litvy”.¹⁰²¹⁰³ Znalí nacistické propagandy a jejího využití v Německu, napomáhali v době okupace získat na svou stranu litevskou společnost a dále ji radikalizovat a poštvávat proti Židům a Polákům. Představou LAF po vyhnání Sovětů bylo uspořádání nové Litvy – tzv. Großlitauen bez židovského obyvatelstva. Důkazem je například článek 16 programu LAF.¹⁰⁴ Na rozdíl od jiných, Německem okupovaných zemích, kde v řadách německých okupantů nebyli rodilí mluvčí v tak velkém počtu, zde nebyl problém s jazykovou bariérou, která mohla zapříčinit menší dosah ve společnosti a tím i větší odstup a menší ochotu ke spolupráci.

¹⁰¹ Timothy Snyder, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem* (Praha: Paseka, 2013), 145. Podle Mashy Greenbaum (300) se mezi lety 1939-1941 jednalo dohromady o přibližně čtyřicet tisíc Litevců [Masha Greenbaum, *The Jews of Lithuania: a history of a remarkable community, 1316-1945* (Jerusalem: Gefen Publishing House, 2018).], nicméně dle Dr. V. Bartuseviciuse z Litevského kulturního institutu v SRN uprchly řádově jednotky tisíc uprchlíků, včetně prezidenta Smetony. Největší počet litevských uprchlíků byl v létě 1944, tedy v období, kterým se tato bakalářská práce již nezabývá. Po skončení války se v západní Evropě nacházelo zhruba osmdesát tisíc Litevců. Zdroj: Dr. V. Bartusevicius, emailová zpráva adresovaná autorce 15.5.2019.

¹⁰² Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 148.

¹⁰³ Masha Greenbaum, *The Jews of Lithuania: a history of a remarkable community, 1316-1945* (Jerusalem: Gefen Publishing House, 2018), 304.

¹⁰⁴ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 168.

Přesto dle Alfonsase Eidantase a Leni Yahila očekávala německá armáda větší podporu ze strany místních kolaborantů. Ty dokázala německá správa zorganizovat až s vytvořením podpůrných policejních jednotek.¹⁰⁵ Ti poté pomáhali vraždit jednotlivce lehkými střelnými zbraněmi.

Pro případ Vilnius je typické (po zorganizování pomocných ozbrojených složek) aktivní zapojení místních příslušníků extrémně pravicových uskupení a relativně nízký, v mnohých publikacích popsáný jako zcela chybějící, aktivní odpor ze strany nežidovského obyvatelstva. K situaci, kdy byla většina Židů ve Vilnius a okolí zabita ještě před koncem roku 1941¹⁰⁶ vedlo několik okolností. V rámci Generalplanu Ost měl dle nacistických plánů sloužit východ Evropy především jako dodavatel potravin pro německou armádu. Počet místních neárijských a *nearizovatelných* obyvatel měl být snížen na minimum, které bylo schopno dodávat potraviny. Území Litvy nebylo výjimkou. Potraviny pro armádu byly často vymáhány pod nátlakem a místní obyvatelé brzy pocítili jejich nedostatek. To mohlo být jedním z důvodů, proč bylo ze strany Litevců odvádění Židů z města a okolí vnímáno jako oddálení dne, kdy bude pro nedostatek potravin ohroženo přečkání války samotných Litevců. I proto se v tomto ohledu nevytvořil aktivní odpor vůči násilnostem a hromadnému vraždění.¹⁰⁷

Pro rychlejší postup byla důležitá zpráva, předaná především příchozími Litevci z Německa, že jediným způsobem, jakým lze očekávat osvobození Litvy a další politické diskuze za asistence nacistů, je "osvobození od Židů".¹⁰⁸ Kromě navrátilších se uprchlíků využilo Gestapo, Wehrmacht a německá civilní státní správa další dobrovolníky získané

¹⁰⁵ Leni Yahil, *The Holocaust. The fate of European Jewry*, (Oxford: Oxford University Press, 1991), 234f; 274ff. citováno z knihy Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 174.

¹⁰⁶ Ilona Lewandowska, *Tak teraz postępują ucziwi ludzie - Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyny ratujący Żydów/Žydus gelbėję Vilniaus krašto lenkai* (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019), 32.

¹⁰⁷ Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis* (Vilnius : Margi raštai, 2006), 107.

¹⁰⁸ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 153.

v nábořech konaných přímo na místě. "Místní spolupracovníci k tomu s ohledem na vlastní cíle připojili tvrzení, že zabitím Žida se odstraní poskvřna kolaborace se Sověty".¹⁰⁹ Ve Vilniusu proběhl nábor dobrovolníků do pomocných policejních sborů 30. června.¹¹⁰ Využitím sovětskou okupací narušených společenských struktur, kombinace tradičního a moderního antisemitismu, mýtu židobolševika, nedávných deportací na Sibiř a dalších (všem obyvatelům Litevské SSR známým) způsobů sovětských represí se nacistům podařilo využít obrovský potenciál dřímající v litevské společnosti. Nábor dobrovolníků, doplňující řady loajálních spolupracovníků s nacistickým režimem, tak byl velice úspěšný. Dle Klause Richtera počet Litevců, kteří se stali vykonavateli nacistické zvěle a podíleli se především na vyvražďování Židů v Litvě, dosahoval minimálně 125 tisíc osob. Jiné zdroje uvádějí počet od několika set spolupracovníků.¹¹¹

Každodenní realita pod druhou okupační mocností

Od počátku července, tedy jen necelé dva týdny po počátku druhé okupace, nastaly na území Vilniusu pro Židy četné změny. Od této chvíle byli všichni Židé povinni nosit bílou pásku se žlutým kruhem a s písmenem J na pravé ruce. Později bylo toto označení nahrazeno Davidovou hvězdou na levé straně nejsvrchnějšího kusu oblečení. Nesměli využívat veřejnou dopravu, některé parky a další veřejná místa, a byli povinni odevzdat veškeré telefony a rádia. Nezřídka dostávali za úkol vykonávat těžké fyzické práce.¹¹² Přes změnu situace a odtažitý přístup k Židům ze strany Litevců si ještě na začátku června autor knihy "Jerusalem of Lithuania" N.N. Shneidman, který přežil vilniuský teror, nedokázal připustit, do jaké míry pomůžou litevští spoluobčané, jejichž podstatnou část znal alespoň od vidění, s vyvražďením většiny vilniuských Židů ještě před koncem roku

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 46.

¹¹¹ Klaus Richter, „Der Holocaust in der litauischen Historiographie seit 1991“, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 56, č.3 (2007). Například Dr. Gediminas Vitkus uvedl během přednášky na Vilniuské Univerzitě v rámci předmětu Small States Studies údaj několika set kolaborantů. Historici obvykle čísla ve svých publikacích neuvádějí, jelikož je obtížné přesný či přibližný počet kolaborantů odhadnout. Př.: Ilona Lewandowska, *Tak teraz postępują uczciwi ludzie – Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyzny ratujący Żydów/Żydus gelbėję Vilniaus krašto lenkai* (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019), 36.

¹¹² Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 46f.

1941.¹¹³ Především mladí muži – studenti či bývalí spolužáci ze střední školy nebo členové vilniuského basketbalového týmu se s posvěcením místních úřadů zformovali v malou ozbrojenou skupinu (zhruba 130 dobrovolníků, z nichž většina ještě před pár dny aktivně spolupracovala se sovětským režimem¹¹⁴) tzv. lapačů – Ypatingas Burys, kteří měli za úkol na ulicích napadat a zatýkat židovské občany. Odvedené osoby již nikdo ve Vilniusu neviděl živé, jelikož byli nejprve odvedeni do lukišského vězení a poté zastřeleni v nedalekém Ponarském lese.¹¹⁵ “Na rozdíl od východního Polska zde zdánlivě chaotické zabíjení Židů skutečně eskalovalo k systematickému konečnému řešení.”¹¹⁶ Přestože na území Litvy nebyly nikdy vytvořeny plynové komory,¹¹⁷ jednalo se o masové zabíjení. Nejednalo se o všeobecně známý způsob vraždění v později zřízených vyhlazovacích táborech, kdy bylo najednou usmrceno plynem několik set osob. V případě Vilenska byli Židé zabíjeni jednotlivě za použití střelných zbraní. Jedná se tedy o „Holocaust by bullets“.

Ponary

Les Ponary či Paneriai, ležící na jihovýchod od hlavního města si dnes Litevci raději spojují s osobou Adama Mickiewicze, který Ponary zmínil například ve svém eposu Pan Tadeusz, vydaném v roce 1834. Předtím, než se z Ponar stalo centrum genocidy vilniuských Židů, Poláků a Sovětů a následně památkem těchto masakrů, došlo zde k mnoha proměnám. V roce 1913 zde vzniklo sanatorium pro státní úředníky carského Ruska. Ve třicátých letech dvacátého století zde vzniklo právě díky ideální poloze v blízkosti Vilniusu a zároveň klidnému prostředí borovicového lesa zahradní město, pojmenované po šlechtickém rodu Jagellonců. Výrazná proměna nastala s obsazením sovětskými vojáky, kteří toto místo, vzhledem k strategické poloze, využili k výstavbě vojenského letiště. Letiště ale Sověti dokončit nestihli. V areálu rozestavěného objektu objevil Wehrmacht vybetonované jámy – původní zásobárny na palivo. Dobrý přístup

¹¹³ Ibid., 47.

¹¹⁴ Z těchto dobrovolníků bylo po konci druhé světové války souzeno v Polsku a Sovětském svazu pouhých dvacet. Drtivá většina těchto masových vrahů včas emigrovala a nikdy se nemusela ze svých činů zpovídat. Zdroj: Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 48.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015), 148.

¹¹⁷ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 175.

nákladními auty z Vilnius, kde v době vstupu německé armády pobývalo téměř sedmdesát tisíc Židů a zároveň dostatečná doslechová vzdálenost od hlavního města zajišťovaly takřka ideální podmínky pro hromadné méně nápadné vraždění Židů, sovětských zajatců a dalších, pro nacistickou správu nepohodlných či nebezpečných osob.

Dne 11. července 1941 bylo z Vilniuského Lukišského vězení do Ponar odvedeno 348 Židů a sovětských válečných zajatců. Těchto 348 osob se stalo za asistence německé Einsatzgruppe B a litevských antisemitů prvními oběťmi masového vyvražďování.¹¹⁸ V průběhu července a srpna 1941 stoupl průměrný počet obětí, zastřelených v ponarských jámách na pět set denně.¹¹⁹ Mezi prvními oběťmi byli především učitelé a další vzdělaní lidé či osoby s morální autoritou v komunitě. Jejich odvedení od rodin a skupin mělo za úkol ochromit celou komunitu a tím i snížit šanci na větší odpor.¹²⁰¹²¹

V období od 1. září do 25. listopadu bylo zavražděno členy "Ypatingasis būrys" za asistence německých vojáků a litevské policie 18 897 osob (dle Szlomy Gola, židovského občana, který v dokumentu D-964 vypovídal během Norimberských procesů, bylo jen v září 1941 zastřeleno deset tisíc vilniuských Židů¹²²) přímo v Ponarech a dalších 13 501 v drtivě většině židovských obyvatel z okolí přilehlých vesnic. Les Ponary byl k vraždění Židů, sovětských zajatců a Poláků využíván do prosince 1941, kdy byli přeživší Židé internováni v ghettech, rozmístěných v litevských městech. Zatímco v Polsku byla ještě v prosinci 1941 většina Židů naživu, v Litvě jich byla většina po smrti¹²³.

¹¹⁸ Arunas Bubnys, *Special SD and German Security Police Squad in Vilnius (1941-1944)*, in *The Days of Memory* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1995), 183. Citováno z: Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998), 47.

¹¹⁹ Ibid., 185.; Yitzhak Arad a kol., *The Einsatzgruppen Reports*, (Holocaust Library, 1989, New York).

¹²⁰ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 179ff.

¹²¹ Rivka Lozansky Bogomolnaya, *Wartime Experiences in Lithuania* (London: Vallentine Mitchell, 2000), 26.

¹²² Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002), 53.

¹²³ Ilona Lewandowska, *Tak teraz postępują uczeni ludzie - Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyzny ratujący Żydów/Żydus gelbėje Vilniaus krašto lenkai* (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019), 36.

Počet obětí první vlny zabíjení ve Vilniusu a okolí se vzhledem k chaosu panujícímu během počátečního období druhé okupace v jednotlivých zdrojích velmi liší. O určení počtu obětí v Ponarech a dalších částech Vilenska se snažili již nacisté. V prosinci 1943, kdy již takřka nebylo pochyb, že budou muset Němci ustoupit na územích dobytých v roce 1941, byly snahy o zahlazení těch nejočividnějších stop masakrů. Začalo vykopávání masových hrobů obětí první vlny masakrů. Hroby byly takřka nezakryté, jelikož vrstvu půdy smyl během dvou let déšť. Osmdesát židovských vězňů z vilniuského ghetta mělo nařizeno vykopávat masové hroby, spočítat mrtvé a ty následně je spálit. Dle těchto počtů bylo v masových hrobech během masakrů v Ponarech zastřeleno 68 tisíc obětí – převážně Židů, ale i polských kněží či sovětských válečných zajatců. Jeden z těchto osmdesáti pracovníků – Szloma Gol našel v mase těl i ostatky svého bratra.¹²⁴ O určení počtu obětí se pokusili i Sověti, když zpět dobyli území Vilenska. Dle jejich odhadů se jednalo o sto tisíc obětí. Zmíněné údaje lze nalézt na pomnících “obětem fašismu”

z období šedesátých let dvacátého století v Ponarském lese, kdy zde také bylo zřízeno muzeum. Rozdíl počtu obětí ukazuje odlišné nakládání nacistů i Sovětů s odkazem na proběhlé masakry. Zatímco snahou německé správy bylo zahladit stopy a počty obětí nebyly veřejně přístupné, Sověti použili Ponarský les za příklad brutality ve třech letech německé okupace. S důrazem na sovětské oběti byl Ponarský les využit v barvitém popisu nacistických zločinů v rámci sovětské propagandy. Výzkumy, provedené po osamostatnění Litvy se přiklání k údajům vytvořených vězni z vilniuského ghetta od konce roku 1943. Na základě využití neinvazivních geofyzikálních metod, částečného odkrývání hrobů (poslední bylo provedeno v letech 2015 a 2018) a porovnávání archivních materiálů byl počet obětí masakrů v Ponarech ustálen na sedmdesáti tisících.

Postup okupantů vůči Židům ve východní Evropě se dle Dieckmanna měnil s vývojem německé invaze na východ. Nejprve bylo území vnímáno za zásobárnu potravin – tj. Snyderovu „černozeď“, která se stala příčinou *Krvavých zemí* – a surovin pro

¹²⁴ Výpověď Szlomy Gola (1946, Norimberské procesy). Zdroj: Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002).

německou armádu a prostor pro budoucí kolonizaci árijci. Židé a další, byli dle nacistické propagandy považováni nežádoucí osoby, plytvající zdroji.¹²⁵ Tento postup byl používán v době snahy o bleskovou válku, která měla Sovětský svaz - “obra na hliněných nohou” rozložit během několika týdnů. Ke konci roku 1941 bylo již jasné, že plány operace Barbarossa byly příliš optimistické. Plán německé kolonizace se nevyvíjel dle představ jejich tvůrců. Z tohoto důvodu se lidé kteří měli být ještě před pár týdny určeni k likvidaci stali pracovní silou. Dvacet tisíc Židů ve Vilniusu a okolí přežilo první vlnu masového zabíjení. Tito Židé byli umístěni do vilniuského ghetta, které bylo na jaře 1943 zlikvidováno a Židé v něm umístění vyhlazeni.¹²⁶

První vlna masakrů na území Vilenska byla v evropském kontextu naprosto bezprecedentní. Vilnius, spolu s dalšími oblastmi Pobaltí, SSSR a dalšími částmi tzv. *Krvavých zemí*¹²⁷ patřil k prvním místům v Evropě, kde byli Židé hromadně stříleni. Zároveň se Vilensko stalo první oblastí, kde bylo během půl roku nacistické okupace zavražděno více, než osmdesát procent Židů a prvním místem, kde bylo aplikované tzv. konečné řešení židovské otázky.¹²⁸

Zachránci Židů ve Vilniusu

Podkapitola „Zachránci Židů ve Vilniusu“ má za úkol odstínit pohled na nežidovské obyvatele Vilniusu, kteří se aktivně podíleli na masakru na Židech a zdůraznit roli zachránců – jejich činy, možné postihy a možnosti. Zachránci dotváří obraz událostí v druhé polovině roku 1941 a jsou jejich nedílnou součástí. V průběhu desetiletí byl na zachránce kladen v odborné literatuře menší důraz, u některých autorů je dokonce tato část úplně opomenuta.

¹²⁵ Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis* (Vilnius : Margi raštai, 2006).

¹²⁶ Ilona Lewandowska, *Tak teraz postępują uczciwi ludzie – Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyzny ratujący Żydów/Żydus gelbėje Vilniaus krašto lenkai* (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019), 36.

¹²⁷ Viz přílohy 1-4.

¹²⁸ Alex Faitelson, *Heroism and Bravery in Lithuania 1941-1945*, (Jerusalem: Gefen, 1996), 13.

Po počátku druhé okupace a následném aktivním zapojení Litevců byly pozice jednotlivých národností a skupin, žijících na území Litvy, rozděleny. Litevci byli považováni za spojence a spolupracovníky při změně režimu a ostatní neněmečtí obyvatelé byli z rasového či politického hlediska označeni za nedůvěryhodné. Poláci nebyli považováni za spojence a dle historika Bubnyse jim „nikdo nechtěl dát zbraň do ruky“.¹²⁹ Vzniklá situace stavěla polské obyvatelstvo do pozice, kdy takřka nemohli s Němci kolaborovat. Z tohoto důvodu je podstatná část zaznamenaných zachránců Židů ve Vilniusu polské národnosti.

Na rozdíl od v meziválečnu mnohem více antisemitského Polska nevznikla ve Vilniusu žádná rozsáhlejší podzemní organizace, která by se záchranou Židů zabývala. Důvodem je především rychlost, s jakou začalo vraždění a předchozí iluze bezpečného útočiště. V létě a na podzim roku 1941 bylo velice těžké pomáhat Židům. Případným zachráncům (ať už Litevcům nebo Polákům) hrozilo ze strany německé správy a LAF zotuzení a další postihy.¹³⁰ „kdokoliv se paktuje s Židy, nenáleží mu místo v této společnosti“.¹³¹ Pokud zachraňovali obyvatelé Vilniusu Židy pro peníze, bylo na ně uvaleno tříměsíční vězení, pokud z katolického přesvědčení, hrozilo zastřelení zachránců i jejich rodinných příslušníků.¹³²

Litevští zachránci se dělili na dvě skupiny. První patřili do řad státní správy či zastávali další vyšší pozice. Právě za pomoci své politické moci a vlivu na německou správu se pokusili zabránit hromadnému vraždění. Ani jeden z těchto apelů se nesetkal s účinkem. Např. Dr. D. Jasaitis byl po vyjádření protestu upozorněn, že by mohl „skončit s Židy ve stejné jámě“.¹³³ K protestům docházelo i po roce 1941. V roce 1942 obdržel německý generální konzul von Retteln dopis od Mykolase Krupavičiuse a jeho dvou kolegů, kde

¹²⁹Ilona Lewandowska, Tak teraz postępują uczciwi ludzie - Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyny ratujący Żydów/Žydus gelbėję Vilniaus krašto lenkai (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019), 36.

¹³⁰ Christoph Dieckmann, Vytautas Toleikis, Rimantas Zizas: *Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania - The Crimes of the totalitarian regimes in Lithuania* (Vilnius: Margi raštai, 2005), 372.

¹³¹ Výrok Ateitise z 21. dubna 1943. Zdroj: Ibid., 373.

¹³² Ibid., 372.

¹³³ Lietuvos žydų žudinių byla, s. 170. Citováno z: Ibid., 373.

jsou odsuzovány praktiky proti Židům v Litvě z německé strany. Krupavičius byl za tento čin deportován do Německa.¹³⁴ Větší úspěch měla druhá skupina Litevců - k větším protestům a akcím docházelo především ze strany běžných obyvatel. Dle židovského Gaonova muzea ve Vilniusu je oficiální počet litevských zachránců okolo 2700 osob.

¹³⁴ Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002), 15.

Závěr

Město Vilnius bylo po několik staletí klíčovým centrem pro židovskou komunitu v Evropě. V porovnání se zbytkem Evropy se jednalo o stabilní místo pro rozvoj židovské kultury a vzdělanosti, ať už bylo město součástí carské říše, Litevské republiky či Polska.

Na konci roku 1939 byl pro Litevce vyřešen spor o Vilensko připojením k Litevské republice a rozbitím samostatného Polska. Vilnius se stává po necelých dvaceti letech opět litevským hlavním městem a změna poměrů je zřetelná především na zjevných snahách o politevštění města. Vzhledem k nízkému počtu Litevců v porovnání s polským a židovským obyvatelstvem se ráz hlavního města proměňoval jen pozvolna. S příchodem několika tisíc židovských uprchlíků se situace dále komplikovala. Ačkoliv byli židovští uprchlíci litevskou vládou a úřady vřele přijati bez omezení a s možností volného pohybu, v řadách litevské společnosti vyvolal tento krok nevraživost. V části odpůrců vzrůstala snaha o zvrácení vývoje situace, což se v červnu 1941 po německé okupaci podařilo.

Hrozba, že i po oficiálním nabytí Vilniusu nebude město litevské, ale hlavně polské a židovské, vzbudilo v řadách extrémně smýšlejících jedinců a skupin snahu představu o „bezpečném útočišti“ zlikvidovat. Z jejich pohledu se jednalo o efektivní způsob, jak zabránit přílišnému vlivu ostatních kultur a „navrátit“ město do rukou Litevců. Tendence se projevovaly v rostoucí podpoře tzv. „voldemarasovců“ a po listopadu 1940 Litevské aktivistické fronty.

Počátek sovětské okupace od června 1940 a následná anexe Sovětským svazem zničily představu o neutrální Litvě po vzoru Švýcarska. Novou Litevskou sovětskou socialistickou republiku postihla kolektivizace, teror, zatýkání a likvidace společenských struktur a kulturního dědictví. V období první sovětské okupace získala v LitSSR část Židů ve veřejném sektoru do té doby nedostupné či značně omezené funkce. Ve Vilnius - „litevském Jeruzalému“, se Židé ve veřejném prostoru nacházeli zřetelněji než kdy jindy. Sověti využili předchozí nedostupnosti pro židovské obyvatelstvo a pocit křivdy. Vytvořili si tak loajálnější zaměstnance a spolupracovníky, než tomu bylo v případě Litevců. Zároveň se jednalo o úspěšnou cestu k potupě Litevců, kdy Sověti potvrdili a podpořili

označení Vilnius jako „litevského Jeruzaléma“. Stejnou taktiku využití křivdy, ale tentokrát ve prospěch Litevců, aplikovala v červnu 1941 nacistická správa.

Vrcholem sovětských represí byly deportace politických a společenských elit z řad Litevců i Židů a Poláků v červnu 1941, které dotvořily obraz zkázy meziválečného státu.

O několik dní později započala operace Barbarossa a s ní dorazili na území Litevské SSR vojáci Wehrmachtu. Operace měla z pohledu provedených deportací pro nacisty velmi dobré načasování. Litevská společnost se jen těžko vzpamatovávala ze ztráty morálních autorit a elit. Situace vytvořila výhodné podmínky pro vstup druhé okupační mocnosti. V Litvě a v dalších oblastech, spadajících do června 1941 pod sovětský vliv, byli nacističtí okupanti vnímáni za osvoboditele. Za využití účinné propagandy a správného načasování se podařilo již v prvních dnech a týdnech využít obrovského potenciálu a moci místního obyvatelstva. Pro litevské nacionalisty nastínil moment vstupu německých jednotek šanci na obnovení „starých pořádků“ za pomoci ze strany nacistického Německa, které se v kontrastu se Sovětským svazem zdálo být pro Litevce spojencem a prostředkem pro „návrat litevské Litvy“.

Nacisté našli v těchto podmínkách ideálního spojence pro naplnění některých ze svých cílů, jakými byla likvidace židovské komunity na území Litvy. Cíl nacistů a nasazených Einsatzgruppen chtěli litevští extrémisté využít jako prostředek k naplnění dalších plánů – tedy následné likvidaci polské komunity a obnovení litevského vlivu. I proto se našla řada dobrovolníků, kteří se připojili k řadám německých vojáků a po desítkách a později po stovkách denně vraždili židovské spoluobčany v nedalekém lese v Paneriai.

Moment druhé okupace tedy umožnil nenávratně zničit obraz *litevského Jeruzaléma - Bezpečného útočiště*.

Bezpečným útočištěm pro většinu Židů tedy Vilnius zůstal i v době sovětské okupace, kdy Litevci čelili doposud největšímu ohrožení vlastní existence. Tento paradox se projevil na pogromech, rabování a vraždách po vstupu druhé okupační mocnosti na území Litvy. Pro pachatele z řad Litevců tedy mohl být předpoklad pro znovuoobnovení litevské Litvy zničení všeho nelitevského. Vilnius jako litevský Jeruzalém tak z důvodu pověsti centra

židovské kultury přitáhl největší pozornost. Největší snaha o vyhlazení židovského obyvatelstva byla tedy v místech, dříve považovaných za nejbezpečnější. Samotné nazvání Vilnius „bezpečným“ vytvořilo předpoklad pro zničení této iluze. Bezpečná útočiště mohou tedy fungovat pouze dočasně, a to do doby, než jsou nazvána a obecně vnímána za bezpečná. Čím více se naplňoval obraz Vilnius jako „litevského Jeruzaléma“, tím větší byly tendence tento obraz zničit. Z tohoto důvodu byl tento termín zneužit jak sovětskou, tak nacistickou propagandou.

Lze tedy Vilnius v období mezi červnem 1940 a prosincem 1941 vnímat jako typickou Snyderovu *Krvavou zemi*?

V období prvních dvou let druhé světové války bylo v nacisty okupovaných částech střední Evropy židovské obyvatelstvo koncentrováno v ghettech a první oběti byly především následkem špatných hygienických podmínek a hladovění¹³⁵. V dvakrát okupovaných oblastech, mezi které patří i Vilnius, proběhly již na přelomu června a července 1941 masové vraždy střelnými zbraněmi a o půl roku později, kdy ještě ve střední Evropě byla většina Židů naživu, jich byla v oblasti takzvaných *Krvavých zemí* většina mrtvá. Litva měla, stejně jako ostatní země východní Evropy, sloužit jako zdroj surovin a potravin pro nacistickou říši a dále jako prostor pro pozdější kolonizaci. Případ Vilnius se nicméně vymyká masovým přílivem uprchlíků a následně vysokým procentem zavražděných Židů, který patří k nejvyšším v Evropě. Ukázalo se, že nejhorším možným místem pro evropské Židy byla území nejdříve okupovaná Sovětským svazem a poté Německem¹³⁶ a Vilnius se tedy z tohoto pohledu řadí mezi Snyderovy *Krvavé země*.

I v dnešní době, kdy je přístupná široká škála primárních a sekundárních zdrojů, včetně archivních materiálů a výpovědí pamětníků, vyvolává téma vilniuského holocaustu kontroverze. Odlišné pohledy na problematiku lze pozorovat jak v řadě publikací historiků, ale i žurnalistů a výrocích politiků. Pro správné uchopení tak citlivého tématu a zamezení

¹³⁵ V období od června do prosince 1941 zemřelo 29 538 Židů z přibližně 450 000 obyvatel varšavského ghetta. Zdroj: Martin Gilbert, *The Routledge Atlas of the Holocaust* (Londýn: Routledge, 1995).

¹³⁶ Timothy Snyder. "Commemorative Causality," *Modernism/modernity* 20, no. 1 (2013): 77-93. <https://muse.jhu.edu/>, 92.

zneužití ze strany extremistů a dezinformátorů je třeba intenzivní spolupráce odborníků a jednotlivých institucí nejen v rámci Litvy, ale i v zahraničí.

Summary

Bakalářská práce vystihuje vývoj existence židovské komunity ve Vilniusu s důrazem na první polovinu dvacátého století. Poukazuje na důležitost vnímání jednotlivých pojmů – *litevského Jeruzaléma* a *Bezpečného útočiště* v kontextu boje o vliv v hlavním městě. Zároveň se zabývá vlivem dvojí okupace na společnost a nárůst podpory extremistických a nacionalistických uskupení, jejichž příslušníci v případě Vilniusu přeměnily během několika týdnů a měsíců *Bezpečné útočiště* pro židovskou komunitu v *Masový hrob*. V kontextu s potlačením veškerých litevských společenských mocenských struktur a likvidací politických elit během první sovětské okupace se zvýšila náchylnost společnosti k extremismu. Spolu s primitivním antisemitismem a příslibem obnovení Litvy, proklamovaným nacistickými okupanty se vytvořilo prostředí pro hromadné vraždění Židů v oblastech původně považovaných za bezpečná. Stěžejním bodem této bakalářské práce je snaha o hlubší pochopení role, kterou paralela Vilniusu jako bezpečného přístavu sehrála v naplnění konceptu Vilniusu jako masového hrobu. Zároveň je případ Vilniusu do roku 1941 uveden do kontextu Snyderových dvakrát okupovaných Krvavých zemí.

Použitá literatura

Primární zdroje:

Ilya Altman: "Dokumenty rossijskych archivov o Cholokoste v Litve," Nepubl. Zpráva na International Conference of the Holocaust in Vilnius, 24. září 2002.

Yitzhak Arad a kol., *The Einsatzgruppen Reports*, (Holocaust Library, 1989, New York).

Dr. V. Bartusevicius, emailová zpráva adresovaná autorce 15.5.2019.

Zack Evans, „Petition: Remove Honors for Lithuanian Nazi Collaborator“ *The Jerusalem Post* (25. dubna 2019): <https://www.jpost.com/Diaspora/Antisemitism/Petition-remove-honors-for-Lithuanian-Nazi-collaborator-587863>.

Cnaan Lipshiz, "Lithuanian Lawyer Smashes Plaque Honoring Nazi Collaborator" *The Jerusalem Post* (8. dubna 2019): <https://www.jpost.com/Diaspora/Lithuanian-lawyer-smashes-plaque-honoring-Nazi-collaborator-586127>.

BNS, "Smashed memorial plaque to Noreika to be restored in Vilnius" *The Baltic Times* (18. dubna 2019): https://www.baltictimes.com/smashed_memorial_plaque_to_noreika_to_be_restored_in_vilnius/.

Autor neuveden, „Základní terminologie k problematice migrace a uprchlictví,“ Amnesty International, <https://www.amnesty.cz/migrace/terminologie>.

Sekundární zdroje:

Olga Baranova, „Politics of Memory of the Holocaust in the Soviet Union“, IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, č. XXXIV, (2015).

Yehuda Bauer, *A History of the Holocaust* (New York: Franklin Watts 1982).

Yehuda Bauer, *American Jewry and the Holocaust* (Detroit: Wayne State University Press, 2017).

Rivka Lozansky Bogomolnaya, *Wartime Experiences in Lithuania* (London: Vallentine Mitchell, 2000).

Arunas Bubnys, *Special SD and German Security Police Squad in Vilnius (1941-1944)*, in *The Days of Memory* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1995).

Christoph Dieckmann, „Beyond Simple Myths: History and Memory of the Shoah in Eastern Europe“ (příspěvek přednesený v rámci Winter Program Keynote Lecture, YIVO Institute for Jewish Research, New York, USA, 9. ledna 2019), <https://www.youtube.com/watch?v=6kk97S20uf0&t=184s>.

Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis* (Vilnius : Margi raštai, 2006).

Christoph Dieckmann, Vytautas Toleikis, Rimantas Zizas: *Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania - The Crimes of the totalitarian regimes in Lithuania* (Vilnius: Margi raštai, 2005).

Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003).

Alfonsas Eidintas, *Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys* (Moskva, New York: Vaga, 2001).

Alex Faitelson, *Heroism and Bravery in Lithuania 1941-1945*, (Jerusalem: Gefen, 1996).

Martin Gilbert, *The Routledge Atlas of the Holocaust* (Londýn: Routledge, 1995).

Masha Greenbaum, *The Jews of Lithuania: a history of a remarkable community, 1316-1945* (Jerusalem: Gefen Publishing House, 2018).

Kolektiv autorů, *Expozice ve Vilniuském Gaonově muzeu – „Green House“*, duben 2019.

Dovid Kratz: „Vilnius as a capital of Holocaust obfuscation“. Zdroj: *Lisa Ruft!* Rozhovor s právním zástupcem Dovidem Katzem (zveřejněno 3. prosince 2014), https://www.youtube.com/watch?v=c3o_rp_ogd8.

Rachel Kostanian, *The Vilna Gaon Jewish State Museum, Tolerance Centre*, expozice v muzeu, březen 2019.

Herman Kruk, Benjamin Harshav: *The Last Days of the Jerusalem of Lithuania*, (New Haven, Yale University Press, 2002).

Ilona Lewandowska, *Tak teraz postępują uczeni ludzie - Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyzny ratujący Żydów/Žydus gelbėję Vilniaus krašto lenkai* (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019).

Piotr Łossowski, „Lithuania's Neutrality in the Polish-German War of 1939“, *Acta Poloniae Historica* 42, č.2 (podzim 1980).

Hilary Miller, „A Litany of Violence in Lithuania: Understanding the Mass Death of Litvaks during the Holocaust“, *Towson University Journal of International Affairs* 52, č. 1 (2018).

Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941-1944, zum nazionalszialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik* (Helsinki: Suomen, 1973).

Leyzer Ran, *Jerusalem of Lithuania* (New York, Volno Album Committee, 1974).

Klaus Richter, „Der Holocaust in der litauischen Historiographie seit 1991“, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 56, č.3 (2007).

Norman N. Shneidman, *Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius* (Oakville: Mosaic Press, 1998).

Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015).

Timothy Snyder. "Commemorative Causality," *Modernism/modernity* 20, no. 1 (2013): 77-93.
<https://muse.jhu.edu/>.

Timothy Snyder, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem* (Praha: Paseka, 2013).

Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, *Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002).

Luboš Švec a kol., *Dějiny pobaltských zemí* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1996).

Iveta Zájedová, „Spolupráce pobaltských a severských států“ *Středoevropské politické studie/ Central European Political Studies Review*, roč. 6, č. 1., 72-94.

Závěrečné teze

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	
Jméno:	Veronika Homolová
E-mail:	veronika.homolova@fsv.cuni.cz
Studijní obor:	Mezinárodní teritoriální studia
Semestr a školní rok zahájení práce:	Zimní semestr 2018/2019
Semestr a školní rok ukončení práce:	Letní semestr 2019
Vedoucí bakalářského semináře:	doc. PhDr. Vít Smetana, Ph.D.
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.
Název práce:	Z bezpečného útočiště masovým hrobem: Vilnius 1939-1941
Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):	Bakalářská práce je případovou studií Vilniusu v letech 1939-1941 v regionu tzv. Krvavých zemí historika Timothyho Snydera. Teritorium Litvy a okolních zemí je spojováno právě na základě masakrů, které se v dané oblasti udály. Práce se zabývá aspekty, které v "litevském Jeruzalému" vytvořily prostor pro hromadné násilí, rabování a systematické vraždy a zapříčinily takřka úplnou anihilaci židovské komunity. Důraz je kladen především na zkoumání náchylnosti společnosti k extremismu a antisemitismu po likvidaci elit, středových politiků a vzdělaných vrstev. Stěžejním bodem této bakalářské práce je snaha o hlubší pochopení role, kterou paralela Vilniusu jako bezpečného přístavu sehrála v naplnění konceptu Vilniusu jako masového hrobu.
Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):	Důvodem změny zkoumaného období byla již existující práce na půdě IMS FSV UK a dále konzultace s vyučujícími z Vilniuské univerzity a dalšími odborníky z Vilniusu. Struktura bakalářské práce se změnila především s uvedením do kontextu publikací historika Timothyho Snydera a přezkoumání argumentů "Krvavých zemí" v prostředí Vilniusu v období v letech 1939-1941.
Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):	<ol style="list-style-type: none">1. Židé ve Vilniusu2. Bezpečné útočiště3. Masový hrob
Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):	Yitzhak Arad a kol., The Einsatzgruppen Reports, (Holocaust Library, 1989, New York). Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis, Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žukynės 1941 m. vasarą ir rudenį : šaltiniai ir analizė = The Persecution and Mass Murder of Lithuanian Jews during Summer and Fall of 1941: sources and analysis (Vilnius : Margi raštai, 2006).

Christoph Dieckmann, Vytautas Toleikis, Rimantas Zizas: Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania - The Crimes of the totalitarian regimes in Lithuania (Vilnius: Margi raštai, 2005).

Christoph Dieckmann, „Beyond Simple Myths: History and Memory of the Shoah in Eastern Europe“ (příspěvek přednesený v rámci Winter Program Keynote Lecture, YIVO Institute for Jewish Research, New York, USA, 9. ledna 2019), <https://www.youtube.com/watch?v=6kk97S20uf0&t=184s>.

Alfonas Eidintas, Jews, Lithuanians and the Holocaust (Vilnius: Versus Aureus, 2003).

Martin Gilbert, The Routledge Atlas of the Holocaust (Londýn: Routledge, 1995).

Masha Greenbaum, The Jews of Lithuania: a history of a remarkable community, 1316-1945 (Jerusalem: Gefen Publishing House, 2018).

Rachel Kostanian, The Vilna Gaon Jewish State Museum, Tolerance Centre, expozice v muzeu, březen 2019.

Herman Kruk, Benjamin Harshav: The Last Days of the Jerusalem of Lithuania, (New Haven, Yale University Press, 2002).

Ilona Lewandowska, Tak teraz postępują uczeni ludzie - Taip dabar elgiasi dorieji, Polacy z Wileńszczyny ratujący Żydów/Žydus gelbėję Vilniaus krašto lenkai (Vilnius: Institut Polski w Wilnie, 2019).

Hilary Miller, „A Litany of Violence in Lithuania: Understanding the Mass Death of Litvaks during the Holocaust“, Towson University Journal of International Affairs 52, č. 1 (2018).

Seppo Myllyniemi, Die Neuordnung der baltischen Länder 1941-1944, zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik (Helsinki: Suomen, 1973).

Norman N. Shneidman, Jerusalem of Lithuania: The Rise and Fall of Jewish Vilnius (Oakville: Mosaic Press, 1998).

Timothy Snyder, Black Earth: The Holocaust as History and Warning (New York: Tim Duggan Books, 2015).

Timothy Snyder. "Commemorative Causality," Modernism/modernity 20, no. 1 (2013): 77-93. <https://muse.jhu.edu/>.

Timothy Snyder, Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem (Praha: Paseka, 2013), 128.

Rimantas Stankevičius, Dalia Kuodytė a Alexander Fortescue, Whoever saves one life-- : the efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944 (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania: Garnelis, 2002).

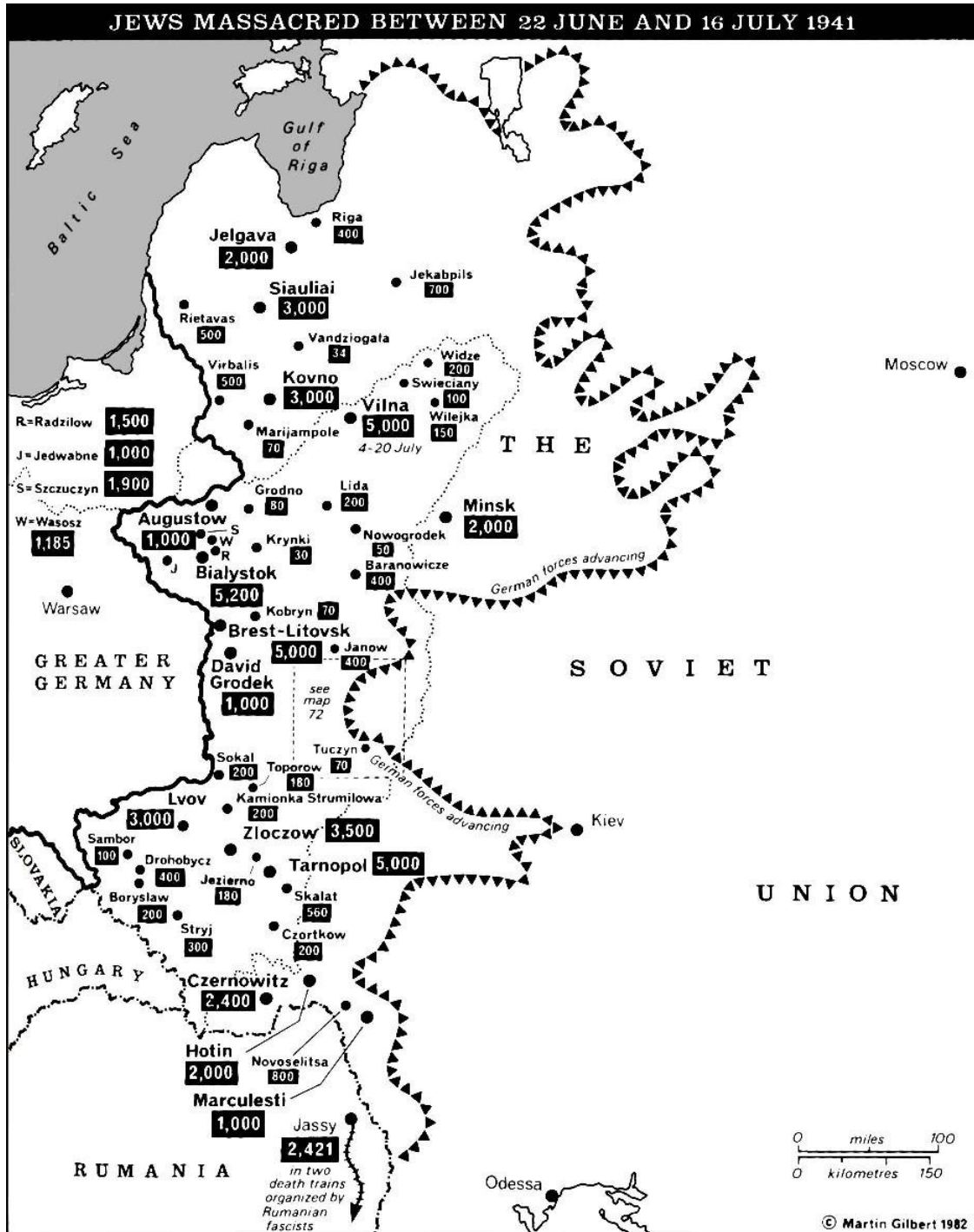
Luboš Švec a kol., Dějiny pobaltských zemí (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1996).

Podpis studenta a datum		
Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

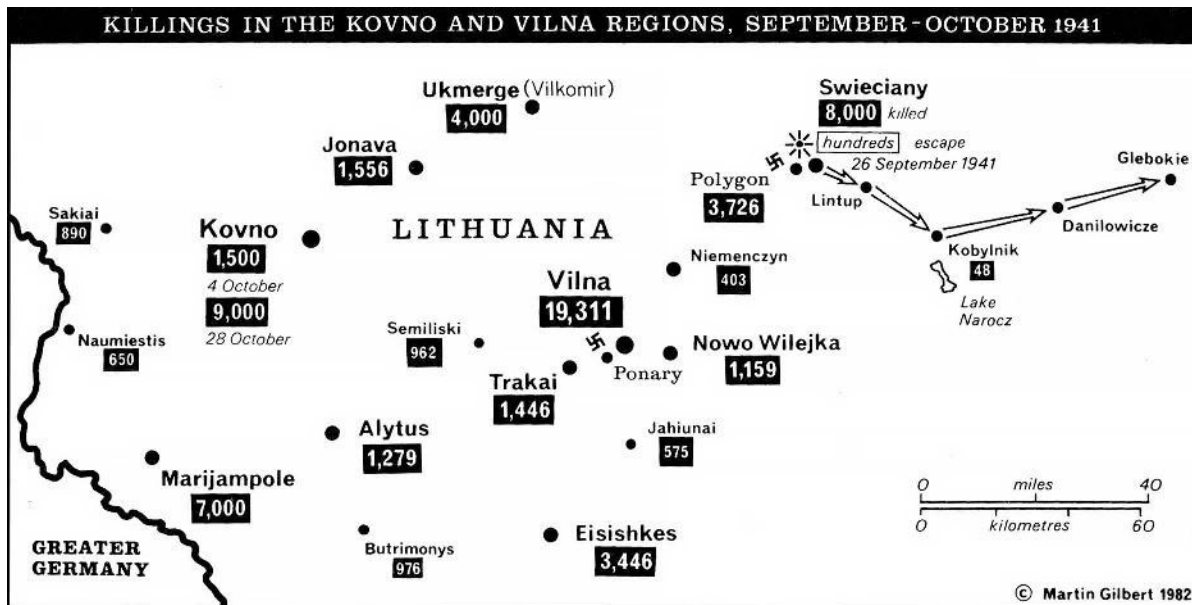
Přílohy

Příloha č.1.: Mapa: Židé zavražděni mezi 22. červnem a 16. červencem na území okupované německou armádou.

Zdroj: Martin Gilbert, *The Routledge Atlas of the Holocaust* (Londýn: Routledge, 1995).



Příloha č.2.: Mapa: Židé zavražděni ve Vilniusu, Kaunasu a okolí v období září a října 1941.
 Zdroj: Martin Gilbert, *The Routledge Atlas of the Holocaust* (Londýn: Routledge, 1995).



Příloha č.3.: Mapa: porovnání mapy č.2 s ostatními nacistickým Německem okupovanými oblastmi tzv. *Krvavých zemí*

Zdroj: Martin Gilbert, *The Routledge Atlas of the Holocaust* (Londýn: Routledge, 1995).

